

Magdalena Zamroczyńska

- ▶ Uniwersytet Szczeciński
(University of Szczecin, Poland)
- ▶ e-mail: magdalena.zamroczynska@usz.edu.pl
- ▶ ORCID: 0000-0001-6760-1386

DOI: 10.15290/mhi.2025.24.02.33

**UZNANIE ZA NIEWAŻNE ORZECZEŃ
WYDANYCH WOBEC OSÓB REPRESJONOWANYCH ZA DZIAŁALNOŚĆ
NA RZECZ NIEPODLEGŁEGO BYTU PAŃSTWA POLSKIEGO****Abstrakt**

Celem niniejszego artykułu jest szczegółowa analiza ustawy z dnia 23 lutego 1991 roku o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego w zakresie postępowania rehabilitacyjnego. Artykuł przedstawia genezę uchwalenia ustawy, jej kontekst historyczny oraz praktyczne aspekty jej stosowania. Wprowadzenie do tematyki obejmuje przegląd zmian ustrojowych w Polsce po 1989 roku, które doprowadziły do konieczności dokonania rozliczeń z przeszłością i naprawienia krzywd wyrządzonych przez aparat represji.

W badaniu wykorzystano szeroki wachlarz źródeł, w tym przede wszystkim bogate orzecznictwo sądowe, a także literaturę przedmiotu oraz dokumenty legislacyjne. Metodologia badawcza obejmuje analizę prawną i historyczną, która pozwala na zrozumienie przepisów oraz ich wpływ na postępowania rehabilitacyjne. Artykuł ma na celu nie tylko przedstawienie historycznego tła uchwalenia ustawy, ale także ukazanie jej znaczenia dla osób represjonowanych.

Czytelnik znajdzie w nim informacje, które ukazują, w jaki sposób ustawa przyczyniła się do naprawienia niesprawiedliwości i przywrócenia godności osobom niesłusznie skazanym. Artykuł ukazuje, jak prawo może być narzędziem sprawiedliwości i jak ważne

jest rozliczenie się z przeszłością dla budowania przyszłości opartej na szacunku dla praw i godności człowieka.

Słowa kluczowe: osoba represjonowana, postępowanie rehabilitacyjne, naprawienie krzywd związanych z represjami, działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego

RECOGNITION AS INVALID OF JUDGMENTS ISSUED AGAINST PERSONS REPRESSED FOR ACTIVITIES IN FAVOUR OF THE INDEPENDENT EXISTENCE OF THE POLISH STATE

Abstract

The purpose of this article is a detailed analysis of the Act of 23 February 1991 on the recognition as invalid of judgements issued against persons repressed for activities for the independence of Poland in the field of rehabilitation proceedings. The article presents the genesis of the Act's enactment, its historical context and the practical aspects of its application. The introduction to the subject matter includes an overview of the political changes in Poland after 1989, which led to the necessity of making settlements with the past and redressing the wrongs caused by the repressive apparatus.

The research draws on a wide range of sources, including, above all, a wealth of judicial decisions, as well as literature on the subject and legislative documents. The research methodology includes a legal and historical analysis to understand the legislation and its impact on rehabilitation proceedings. The article aims not only to provide the historical background of the law's enactment, but also to show its relevance for those who have been victimised.

The reader will find information that shows how such a law has contributed to redressing injustice and restoring dignity to those wrongly convicted. This article shows how the law can be an instrument of justice and how important it is to come to terms with the past in order to build a future based on respect for human rights and dignity.

Keywords: victimised person, rehabilitation proceedings, reparation for harm associated with repression, activity for the independent existence of the Polish state

1. Geneza uchwalenia Ustawy z dnia 23 lutego 1991 r. o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego¹

Okres gruntownych zmian ustrojowych w 1989 roku nieuchronnie doprowadził do konieczności dokonania rozliczeń i ustosunkowania się do przewycięzonego systemu politycznego². Rozliczenia mogą przybierać różne formy, zależnie od warunków przeprowadzanych zmian ustrojowych. Warunki rewolucyjne prowadzą najczęściej do totalnego potępienia przeszłości i całkowitego odcięcia się od niej, a nowa władza nie poczuwa się do jakiegokolwiek odpowiedzialności za działalność pokonanego reżimu. Natomiast gdy dochodzi do ewolucyjnego przekształcenia systemu politycznego, państwowość zachowuje swoją ciągłość, a przedstawiciele nowych władz uznają odpowiedzialność państwa za krzywdy, które wyrządziło ono swoim obywatelom, lecz sami do tej odpowiedzialności się nie poczuwają.

W literaturze przedmiotu wskazano, że w Europie Środkowowschodniej³, a więc również i w Polsce, występowały rewolucyjne warunki przeprowadzania zmian ustrojowych, poprzez zachowanie ciągłości prawnej z jednoczesną zmianą legitymizacji⁴. Formacje, które doszły do władzy, reprezentowały ten sam podmiot w sensie prawnym, lecz odmienny w wymiarze politycznym. Uznano, że prawo jest związane nie tylko z historią, ale również z wizją przyszłości powiązaną z poczuciem dumy narodowej i sprawiedliwości, a jego istotą jest odpowiednie ukształtowanie pożądanych relacji pomiędzy obywatelami a państwem⁵. Właśnie to poczucie sprawiedliwości było kluczowe dla podjęcia zobowiązania do naprawienia szkód wyrządzonych obywatelom z rąk przedstawicieli poprzedniego reżimu⁶.

¹ T.j. Dz.U. 2024, poz. 442, dalej: ustawa lutowa.

² K. Sychta, *Rehabilitacja osób represjonowanych w latach 1944–1956 za działalność na rzecz niepodległego Państwa Polskiego*, Katowice 2006, s. 18–19.

³ L.M. Hudała, *Analiza ustaw rehabilitacyjnych w niektórych państwach postkomunistycznych*, „Studia Iuridica” 1998, t. 35, s. 15.

⁴ A. Czarnota, P. Hofmański, *Prawo, historia i sprawiedliwość. Polska ustawa o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego Państwa Polskiego, a zasady rządów prawa*, [w:] *Aktualne problemy prawa karnego i kryminologii*, red. E. Pływaczewski, Białystok 1998, s. 137–138.

⁵ E. Bagińska, *Odpowiedzialność odszkodowawcza za wykonywanie władzy publicznej*, Warszawa 2006, s. 125.

⁶ Vide: K. Sychta, *Rehabilitacja...*, s. 28. Realizacja zasady sprawiedliwości w krajach pokomunistycznych wyrażała się właśnie poprzez naprawienie szkód i niesprawiedliwości

Transformacja ustrojowa państwa polskiego po 1989 r. spowodowała pojawienie się na wokandach polskich sądów procesów rehabilitacyjnych osób represjonowanych przez stalinowski aparat ucisku. Jednakże szybko okazało się, że przewidziane w polskim prawie karnym podstawy wzruszania od lat prawomocnych orzeczeń – wznowienie postępowania i rewizja nadzwyczajna⁷ – są niewystarczające⁸. Realna możliwość zmiany podjętych decyzji pojawiła się jedynie w odniesieniu do orzeczeń wydanych z obrazą prawa obowiązującego w chwili, gdy orzeczenia te zapadały⁹.

wyrządzonych przez reżim komunistyczny poprzez prawo. Ma to niezwykle doniosły wymiar socjologiczny i polityczny, gdyż choćby tylko częściowe wyrównanie szkód niewątpliwie wpływa na zmianę postrzegania realizacji państwo–obywatel, co sprzyja umocnieniu pozycji prawa. W literaturze przedmiotu wskazuje się, że dla uzasadnienia idei rehabilitacji opozycjonistów szczególne znaczenie wydaje się mieć merytarna formuła sprawiedliwości, uzależniająca wynagrodzenie od zasług oddanych społeczności. Zakwalifikowanie działalności opozycyjnej jako zasługi podkreśliłoby znaczenie walki z reżimem komunistycznym. W tym celu działalność opozycyjna powinna spełniać określone kryteria: 1 – osobisty charakter działalności, przejawiający się w osobistym i świadomym oporze wobec narzuconego systemu politycznego, podejmowanym przez jednostkę na rzecz dobra społecznego; 2 – charakter ocenny – na korzyści zasługują tylko takie zachowania, które oceniono pozytywnie, takie jak wykazanie się odwagą bądź ofiarnością w walce; merytarna formuła sprawiedliwości, posługująca się kryterium zasługi, uznaje sam wysiłek podjęty na rzecz dobra ogółu za wystarczający do uzyskania stosownego wynagrodzenia, bez znaczenia pozostaje natomiast końcowy rezultat starań; natomiast w odniesieniu do przedmiotowej ustawy należy zauważyć, że zarówno cel działalności opozycyjnej, jakim jest niepodległe państwo polskie, jak i wysiłek przedsięwzięty do jego osiągnięcia zasługują na podwójną pozytywną ocenę; 3 – realizacja zachowania przed decyzją o przydziale nagrody – zachowanie może zostać uznane za zasługę, jeżeli dana aktywność na rzecz ogółu zaistnieje w obiektywnej rzeczywistości, zatem oczywiste jest, że w celu uzyskania rehabilitacji na podstawie omawianej ustawy należało przedsięwziąć działania opozycyjne na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego przed uzyskaniem możliwości osiągnięcia za tą działalność wynagrodzenia; 4 – „nieinstytucjonalny” charakter – wskazuje, że źródłem zasługi nie są zinstytucjonalizowane normy i reguły, więc sądy oceniają działalność opozycyjną subiektywnie. Zatem zaangażowanie w walkę z wrogiem systemem politycznym należy traktować jako zasługę opozycjonisty, za którą powinien on otrzymać wynagrodzenie w postaci rehabilitacji, zgodnie z wytycznymi ustawy. Tak więc na podstawie powyższego należy uznać, że postulat o konieczności rehabilitacji osób represjonowanych ma charakter dogmatyczny.

⁷ J. Arnold, E. Weigend, *Prawo karne, zmiana systemu politycznego I obrachunek z przeszłością w Polsce i w Niemczech*, [w:] A. Eser, A. Zoll, *Prawo karne a problem zmiany ustroju politycznego*, Kraków 1998, s. 29–30.

⁸ W. Daszkiewicz, *Postępowanie rehabilitacyjne – jego podstawy i usprawnienie przebiegu*, „Państwo i Prawo” 1990, z. 9, s. 25.

⁹ K. Sychta, *Rehabilitacja...*, s. 29–31.

Sytuacja ta dosyć szybko doprowadziła do wniosku o konieczności wydania aktu generalnego, który rozwiązałby wskazany problem. Jednakże wiązało się to z licznymi komplikacjami natury praktycznej. Przede wszystkim należało dokonać wyboru, czy lepiej byłoby merytorycznie skontrolować orzeczenia zapadłe ponad 50 lat wcześniej, czy raczej uznać te orzeczenia za nieważne¹⁰. Ostatecznie uznano, że chociaż z gwarancyjnego punktu widzenia pełniejsza jest rehabilitacja polegająca na wydaniu wyroku uniewinniającego, to w wymiarze praktycznym koncepcja ta wiązała się z ogromnymi trudnościami dowodowymi¹¹ w zakresie dostępu do akt sprzed 50 lat, które często nie zostały zachowane, brakiem świadków, lukami w pamięci świadków żyjących¹². Wskazane rozważania ugruntowały przekonanie o konieczności uregulowania tej materii za pomocą koncepcji nieważności orzeczeń *ex tunc*, a więc uznania, że orzeczenia organów stalinowskiego aparatu represji były nieważne od samego początku, od momentu ich wydania¹³.

Jednakże twórcy ustawy rehabilitacyjnej stanęli przed kolejnym dylematem – czy uznać za nieważne *ex lege* określone orzeczenia wydane przez dane organy w określonym czasie, czy też powierzyć orzekanie o nieważności orzeczeń sądom. Po wielu rozważaniach, które należało odnieść przede wszystkim do ówczesnych polskich realiów, stwierdzono, że nie można uznać, że wszystkie orzeczenia wydane przez sądy w latach 40. i 50. stanowiły wyraz stalinowskich represji. Automatyczne uznanie za nieważne orzeczeń mogłoby doprowadzić do eliminacji orzeczeń wydanych nie tylko wobec działaczy niepodległościowych, ale również orzeczeń wydanych wobec na przykład zbrodniarzy hitlerowskich czy pospolitych kryminalistów¹⁴. Jedyną zaletą koncepcji uznania za nieważne orzeczeń *ex lege* byłaby rezygnacja z obciążenia sądów, i tak już bardzo przytłoczonych, nowymi i skomplikowanymi pod względem faktycznym i prawnym sprawami. Ostatecznie zdecydowano jednak o tym, że pomimo znacznego obciążenia sądów możliwość selekcji orzeczeń właśnie przez sądy jest korzystniejsza z punktu widzenia skutków prawno-społecznych¹⁵.

¹⁰ K. Sychta, *Rehabilitacja...*, s. 18–19.

¹¹ A. Czarnota, P. Hofmański, op. cit., s. 142–143.

¹² W. Daszkiewicz, *Problem rehabilitacji...*, s. 11.

¹³ W. Daszkiewicz, *Postępowanie rehabilitacyjne – jego podstawy i usprawnienie przebiegu*, „Państwo i Prawo” 1990, z. 9., s. 26.

¹⁴ W. Daszkiewicz, *Problem rehabilitacji...*, s. 4.

¹⁵ A. Czarnota, P. Hofmański, op. cit., s. 144–145.

Konieczność wprowadzenia odpowiednich regulacji normatywnych była dostrzegana w nauce prawa jeszcze przed przyjęciem rozwiązań ustawy o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego. Najszerzej podjął przedmiotową tematykę Wiesław Daszkiewicz, który uznał słusznie, że „nie sama więc myśl o uchwaleniu specjalnej ustawy rehabilitacyjnej jest dyskusyjna, lecz rozwiązania jakie powinny być przyjęte”¹⁶.

Do takiego stanowiska doprowadziło przekonanie, że rekompensata krzywd i szkód, których doznały osoby represjonowane w PRL, nie może się skutecznie dokonać na drodze obowiązujących wówczas procedur odszkodowawczych w Kodeksie postępowania karnego z 1969 roku, a to z uwagi na potencjalną liczbę spraw rehabilitacyjnych i odszkodowawczych, zróżnicowanie przyczyn, dla których należało uchylić orzeczone skazanie, oraz trudności dowodowe wynikające z upływu czasu. Dlatego w miejsce zindywidualizowanej procedury opartej na przepisach Kodeksu postępowania karnego potrzebne było rozwiązanie w postaci aktu generalnego¹⁷. Nowa ustawa miała opierać się na przywróceniu, wyeliminowanej z polskiej procedury karnej w 1969 roku, instytucji nieważności orzeczeń oraz określić sposób stwierdzania przedmiotowej nieważności. Innymi słowy, nie chodziło to, by z mocy ustawy wyeliminować jakąś część orzeczeń sądowych, ale by czynić to każdorazowo w stosunku do wskazanego przez wnioskodawcę judykatu¹⁸.

Inicjatywa uznawania za nieważne *ex tunc* pewnych kategorii orzeczeń decyzją sądu została uregulowana w uchwalonej przez sejm w dniu 23 lutego 1991 roku ustawie o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego¹⁹. Ustawa ta po dziś dzień pozwala na osiągnięcie jednego z celów zmian ustrojowych, a mianowicie na rozliczenie się z poprzednio obowiązującym systemem i rekompensatę osobom represjonowanym szkód i cierpień wynikających z działalności niepodległościowej²⁰.

¹⁶ W. Daszkiewicz, *Postępowanie rehabilitacyjne...*, s. 26.

¹⁷ I. Tuleya, *Ustawa o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego. Komentarz praktyczny*, Poznań 2012, s. 17–18.

¹⁸ Ł. Chojniak, *Odszkodowanie za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie oraz za niesłuszne oskarżenie*, Warszawa 2013, s. 245–246.

¹⁹ Dz. U. 1991 nr 31, poz. 149.

²⁰ J. Arnold, E. Weigend, op. cit., s. 29–30.

Projektodawcy wskazali, że ustawa wyjdzie naprzeciw potrzebie uregulowania problemów osób niesłusznie w przeszłości represjonowanych oraz zrehabilitowania poniesionych szkód i krzywd, w „rozmiarach i formach, w jakich jest to jeszcze możliwe”²¹. Postępowania rehabilitacyjne wszczęte na podstawie ustawy lutowej miały zapewnić ofiarom politycznych represji systemu totalitarnego ponowne rozpatrzenie ich spraw przed sądami i sprawiedliwy proces po wielu latach oczekiwania. Celem ustawy było i jest zagwarantowanie tym osobom albo ich rodzinom symbolicznego, choć spóźnionego, zadośćuczynienia za wydanie niesprawiedliwych wyroków²².

Postępowanie rehabilitacyjne jest odrębnym typem postępowania po uprawomocnieniu się orzeczenia. Wniosek o stwierdzenie nieważności orzeczenia złożony w takim postępowaniu jest trzecim – obok kasacji i wznowienia postępowania – nadzwyczajnym środkiem zaskarżenia czynności procesowych²³.

Ustawa lutowa w pierwotnym tekście była aktem normatywnym wysoce niedoskonałym, dlatego też za sprawą bardzo bogatego orzecznictwa została kilkakrotnie znowelizowana. Ustawodawca niejako podzielił proces rehabilitacji na dwa etapy. Pierwszy polega na unieważnieniu orzeczenia wydanego wobec osoby represjonowanej za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego²⁴, natomiast drugi opiera się na zasądzeniu odszkodowania i zadośćuczynienia za szkody i krzywdę, których doznała osoba represjonowana. W ramach niniejszego opracowania zostanie omówiony pierwszy etap postępowania rehabilitacyjnego.

2. Rehabilitacja osób represjonowanych

Rehabilitacja to przywracanie utraconego prawa osobie niewinnie skazanej, powodowanie zatarcia skutków skazania, uznanie czyjejś wartości, czyichś zasług

²¹ Druk sejmowy nr 611 z 12 XI 1990 r., Sejm RP, X kadencja oraz druk sejmowy nr 746 z 13 II 1991 r. zawierający sprawozdanie Komisji Sprawiedliwości oraz Komisji Ustawodawczej, Sejm RP, X kadencja.

²² Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 22 II 2001 r., 31382/96, LEX nr 45223.

²³ W. Daszkiewicz, [w:] W. Daszkiewicz, T. Nowak, S. Stachowiak, *Proces karny. Część szczególna*, Poznań 1996, s. 135.

²⁴ A. Czarnota, P. Hofmański, op. cit., s. 149–150.

poprzednio zaprzeczonych, przywracanie komuś szacunku i uznania²⁵. Taką rehabilitacją będzie uniewinnienie skazanego na podstawie Kodeksu postępowania karnego²⁶, a więc sądowe stwierdzenie, że określona osoba nigdy nie dopuściła się zarzucanego jej czynu, a przypisanie jej czynu zakwalifikowanego jako przestępstwo nastąpiło tylko w wyniku niekorzystnego dla niej w toku procesu karnego obrotu sprawy, którego niesłuszność została wywiedziona w wyniku uznania racji zawartych w złożonym na jej korzyść środka procesowym.

Inaczej ma się sprawa z rehabilitacją wynikłą z unieważnienia wyroku na mocy ustawy lutowej. Ta nieważność jest wprawdzie równoznaczna z uniewinnieniem, lecz bynajmniej nie oznacza, że osoba, której to rozstrzygnięcie dotyczy, nie dopuściła się przypisanego jej czynu. Rehabilitacja osiągnięta w trybie ustawy lutowej jest z reguły znacznie bardziej satysfakcjonująca aniżeli rehabilitacja uzyskana w wyniku uwzględnienia rewizji nadzwyczajnej (kasacji) lub wznowienia postępowania. Stwierdzenie przez sąd istnienia związku między doznanymi represjami a działalnością na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego jest najwyższą i ostateczną formą rehabilitacji, nie tylko przywracającą skazanego do społeczności osób niekaranych, lecz przede wszystkim wskazującą na zasługi poczynione na rzecz suwerenności państwa²⁷.

Sąd rozpoznający wniosek o unieważnienie orzeczenia na podstawie przepisów ustawy lutowej nie jest uprawniony do zajmowania się dostrzeżonymi w sprawie uchybieniami natury materialnej czy procesowej, gdyż ustawa ta zobowiązuje go wyłącznie do rozstrzygnięcia, czy wnioskodawca prowadził działalność na rzecz niepodległego

²⁵ Rehabilitacja to przywrócenie komuś lub czemuś dobrej opinii, przywrócenie praw utraconych na mocy wyroku sądowego, uznanie skazania za niebyłe i usunięcie wpisu o nim z rejestru karnego, uniewinnienie skazanej uprzednio osoby wskutek ujawnienia nieprawidłowości w procesie lub w wyniku wznowienia postępowania sądowego, Słownik Języka Polskiego PWN, www.sjp.pwn.pl. Por. uchwała SN z dnia 24 VII 2001 r., I KZP 15/01, OSNKW 2001/9-10/74, Prok.i Pr.-wkł. 2001/10/11, OSP 2002/3/41, Biul.SN 2001/7/15, LEX nr 48105; wyrok SN z dnia 27 IV 2007 r., I CSK 32/07, LEX nr 445195; postanowienie SN z dnia 25 V 1994 r., WZ 110/94, OSNKW 1994/9-10/65, LEX nr 20693.

²⁶ L. Wilk, *Ustawowa rehabilitacja osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległości Polski*, „Problemy Prawa Karnego” 1993, nr 19, s. 43.

²⁷ Wyrok SN z dnia 29 III 1994 r., WO 37/94, OSNKW 1994/7-8/51. Por. postanowienie SN z dnia 30 I 1995 r., WZ 22/95, OSNKW 1995/9-10/66, LEX nr 20771; postanowienie SN z dnia 18 III 2004 r., II KK 291/03, OSNwSK 2004/1/597, LEX nr 162656; wyrok SA w Katowicach z dnia 7 IV 2009 r., II AKa 62/09, LEX nr 512030, KZS 2009/9/103.

bytu państwa polskiego i czy represjonowanie wnioskodawcy było wynikiem tej działalności²⁸. Po uprawomocnieniu się postanowienia stwierdzającego nieważność orzeczenia wszelkie działania procesowe zmierzające do uniewinnienia skazanego lub umorzenia postępowania karnego o ten sam czyn (rewizja nadzwyczajna / kasacja, wznowienie postępowania), choćby były merytorycznie zasadne, muszą być uznane za bezskuteczne, a to wobec braku przedmiotu zaskarżenia, jakim było orzeczenie uznane za nieważne²⁹. Z uregulowania zawartego w art. 3 ust. 4 ustawy lutowej wynika, że w postępowaniu o stwierdzenie nieważności orzeczenia mają odpowiednie zastosowanie przepisy Kodeksu postępowania karnego³⁰, lecz wcale nie wynika, że ustawa ta jest aktem niższej rangi, z czego mogłaby wynikać preferencja stosowania kodeksu przed nią³¹.

3. Polskie organy wydające orzeczenia represjonujące

Przez pojęcie „orzeczenie” z art. 1 ust. 1 ustawy lutowej należy rozumieć decyzję organu ścigania, wymiaru sprawiedliwości lub organu pozasądowego zawierającą w swej treści represję karną. Ponadto treść przepisu art. 2 ust. 1 zd. 2 ustawy wskazuje, iż uznaniu za nieważne podlegają jedynie orzeczenia kończące postępowanie, a nie orzeczenia wypadkowe (incydentalne)³². Zasadności takiej dystynkcji (wymaganie „polskości” organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, ale już zaniechanie takiego wymagania przy organach pozasądowych) nie dałoby się racjonalnie uzasadnić żadnymi

²⁸ Postanowienie SA w Lublinie z dnia 9 IV 2009 r., II AKz 149/09, KZS 2009/7-8/106; wyrok SA w Katowicach z dnia 20 X 2011 r., II AKa 403/11, LEX nr 1102926, KZS 2012/1/97; postanowienie SN z dnia 20 IV 2001 r., II KO 10/01, LEX nr 553870.

²⁹ Postanowienie SN z dnia 9 IV 2010 r., V KK 33/10, OSNwSK 2010/1/737. Por. wyrok SA w Katowicach z dnia 24 I 2002 r., I AKa 475/01, KZS 2002/4/65, Biul.SAKa 2002/1/3; postanowienie SA w Lublinie z dnia 25 II 2009 r., II AKz 124/09, KZS 2009/5/81.

³⁰ T.j. Dz.U. 2025, poz. 46, dalej: k.p.k.

³¹ Postanowienie SN z dnia 27 VI 1995 r., WRN 59/95, OSNKW 1995/9-10/72. Por.: postanowienie SA w Łodzi z dnia 14 V 1992 r., II AKz 75/92, KZS 1992/10/42, KZS 1997/2-3/235; postanowienie SA w Gdańsku z dnia 18 IX 1991 r., II AKz 149/91, OSA 1992/2/17, LEX nr 21096.

³² Postanowienie SA w Krakowie z dnia 17 XII 2009 r., II AKz 516/09, KZS 2010/1/29; postanowienie SN z dnia 13 IV 2000 r., III KKN 48/99, LEX nr 51075; postanowienie SA w Białymstoku z dnia 17 VIII 1995 r., II AKz 172/95, OSA 1995/7-8/35, LEX nr 23642.

względami celowościowymi czy historycznymi³³. Decydująca jest jednak metoda wykładni autentycznej, która *in concreto* pozwala bez żadnej wątpliwości ustalić wolę ustawodawcy.

Na marginesie należy wspomnieć, że znamię „polskości” orzeczenia na gruncie ostatecznego tekstu ustawy lutowej ustawodawca związał nie z zasadą terytorialności, ale z charakterem organu podejmującego rozstrzygnięcie. Świadczy o tym treść art. 14 ustawy, rozciągającego zastosowanie art. 1 ustawy na wszystkie orzeczenia – niezależnie od daty i miejsca ich wydania – wydawane przez organy Polskich Sił Zbrojnych w ZSRR, niepodlegających rządowi RP, i w tym wypadku wyeksponowano z całą stanowczością, że procedurze stwierdzenia nieważności podlegać mogą jedynie orzeczenia polskich organów wojskowych³⁴.

Na podstawie przepisu art. 1 ust. 1 ustawy lutowej za nieważne mogą być uznane tylko orzeczenia wydane przez polskie organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości lub przez organy pozasądowe, to jest takie organy państwowe, które miały uprawnienia procesowe do orzekania w sprawach o czyny uznane za przestępstwa – dotyczy to tylko organów, które wydawały orzeczenia o charakterze karnym. Należą do nich m.in. komisje specjalne do walki z nadużyciami i szkodnictwem gospodarczym oraz kolegia karno-administracyjne (kolegia do spraw wykroczeń).

Na podstawie orzecznictwa Sądu Najwyższego oraz sądów apelacyjnych wskazać można, że do „organów pozasądowych” nie należą: działające w Wojsku Polskim oficerskie sądy honorowe³⁵, Wojskowa Komisja Rekrutacyjna³⁶, komendant szkoły

³³ Protokół wspólnego posiedzenia Komisji Sprawiedliwości oraz Komisji Ustawodawczej Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej X Kadencji z dnia 13 II 1991 r., s. 7–9.

³⁴ Postanowienie SN z dnia 18 IX 1992 r., II KRN 116/92, OSNKW 1992/11-12/79; postanowienie SA w Łodzi z dnia 20 VI 1995 r., II AKz 156/95, KZS 1995/9-10/61, KZS 1997/2-3/214; postanowienie SA w Katowicach z dnia 11 IV 2012 r., II AKz 182/12, LEX nr 1171242, KZS 2012/7-8/127, Biul.SAKa 2012/2/22.

³⁵ Uchwała SN z dnia 25 V 1994 r., WZP 1/94, OSNKW 1994/5-6/27; Por. postanowienie SA w Łodzi z dnia 28 IV 1993 r., II AKz 92/93, KZS 1993/6-8/84, KZS 1997/2-3/11; postanowienie SA w Poznaniu z dnia 9 IV 1992 r., II AKz 85/92, OSA 1992/12/66, LEX nr 21144.

³⁶ Postanowienie SA w Krakowie z dnia 19 II 2009 r., II AKz 59/09, KZS 2009/2/0; postanowienie SA w Krakowie z dnia 17 XI 1993 r., II AKz 206/93, KZS 1993/11/29; wyrok SA w Gdańsku z dnia 16 XI 2000 r., II AKa 299/00, OSAG 2001/1/13.

wojskowej, dowódca Wojsk Lotniczych³⁷, szef Sztabu Generalnego Wojska Polskiego ani jego zastępcy³⁸, zakład pracy, nawet zmilitaryzowany³⁹. Status organów, których decyzje objęto podmiotowym zakresem dopuszczalności instytucji rehabilitacji, posiadają te, które stosownie do przepisów obowiązujących w okresie od 1944 roku do 1989 roku miały uprawnienia do prowadzenia postępowania przygotowawczego w sprawach o przestępstwa (organy ścigania), sądy rozstrzygające w przedmiocie odpowiedzialności karnej osoby oskarżonej o popełnienia przestępstwa (organy wymiaru sprawiedliwości) oraz organy kompetentne w rozstrzygnięciu kwestii odpowiedzialności karnej za przestępstwo lub wykroczenia (organy pozasądowe)⁴⁰.

Analiza treści art. 1 ustawy lutowej prowadzi do wniosku, iż ustawodawca określił trojaki rodzaj orzeczenia: 1) związane z działalnością na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego, 2) wydane z powodu takiej działalności, 3) wydane za opór przeciwko kolektywizacji wsi albo obowiązkowym dostawom⁴¹.

Orzeczenie o stwierdzeniu nieważności skazania na podstawie przepisów ustawy lutowej odnosić należy do stanu wynikającego z orzeczenia ostatecznie (prawomocnie) rozstrzygającego sprawę, a nie do wyroku, który utracił moc prawną w wyniku wyroku wydanego w instancji odwoławczej, czy orzeczenia w trybie środków nadzwyczajnych. Skoro bowiem orzeczenie tamto nie obowiązuje, nie można go unieważnić, bo nie ma przedmiotu nadającego się do stwierdzenia nieważności⁴². W celu uznania orzeczenia za nieważne należy wskazać związek pomiędzy tą działalnością a wydanym orzeczeniem – związek ten musi być udowodniony⁴³, a sąd nie może opierać istnienia takiego związku jedynie na domniemaniu⁴⁴.

³⁷ Postanowienie SN z dnia 25 II 2010 r., WZ 8/10, OSNwSK 2010/1/451; postanowienie SN z dnia 3 VII 1992 r., II KRN 90/92, OSNKW 1992/9-10/74, LEX nr 20540.

³⁸ Postanowienie SN z dnia 28 I 1993 r., WZ 214/92, OSNKW 1993/7-8/53; postanowienie SA w Krakowie z dnia 30 I 1997 r., II AKz 473/96, KZS 1997/1/51; postanowienie SA w Katowicach z dnia 31 III 2010 r., II AKz 155/10, KZS 2010/9/78.

³⁹ I. Tuleya, op. cit., s. 33-34.

⁴⁰ K. Sychta, *Rehabilitacja...*, s. 52.

⁴¹ Wyrok SA w Lublinie z dnia 16 XII 2010 r., II AKa 295/10, LEX nr 785262, KZS 2011/5/119.

⁴² Postanowienie SA w Krakowie z dnia 25 V 1994 r., II AKz 68/94, KZS 1994/6-8/77, KZS 1994/6-8/78.

⁴³ Postanowienie SN z dnia 28 VII 1995 r., WZ 143/95, Prok.i Pr.-wkt. 1995/11-12/18.

⁴⁴ Postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 30 III 1995 r., II AKz 40/95, Prok.i Pr.-wkt. 1995/10/24.

Granice czasowe wskazujące moment wydania orzeczenia stanowiącego przejaw karnoprawnej represji wobec działaczy niepodległościowych określono w art. 1 ust. 1 ustawy, poprzez podanie daty rozpoczęcia na ziemiach polskich działalności poszczególnych polskich organów ścigania, wymiaru sprawiedliwości oraz organów pozasądowych, tj. 1 stycznia 1944 roku, aż po wskazanie symbolicznej daty kończącej okres PRL, czyli 31 grudnia 1989 roku⁴⁵. Zatem roszczenia Polaków deportowanych przed 1 stycznia 1944 roku przez władze byłego ZSRR z ziem anektowanych we wrześniu 1939 roku nie są objęte przepisami ustawy lutowej⁴⁶.

4. Podmiotowa strona działalności niepodległościowej

W okresie kilkudziesięciu lat obowiązywania ustawy lutowej orzecznictwo sądów wypracowało jej interpretację. Ustawa lutowa nie deklaruje generalnej nieważności poszczególnych przepisów karnych, w oparciu o które skazywane były osoby objęte postępowaniem karnym, gdyż nie obejmuje ona zachowań czysto bandyckich, np. rabunków, podpałów, jak również takich zachowań, u podłoża których leżały niskie pobudki osobiste czy prywatne porachunki⁴⁷. Przyczynę wydania orzeczenia stanowi rzeczywiście popełnione przestępstwo, a nie poglądy i działania o charakterze niepodległościowym⁴⁸.

Kryterium podmiotowe jest wynikiem obowiązującej w polskim modelu odpowiedzialności karnej zasady subiektywizacji odpowiedzialności karnej⁴⁹. Czynem związanym z działalnością na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego w rozumieniu art. 1 ust. 1 ustawy lutowej jest nie tylko czyn popełniony w ramach organizacji (związku), którego celem była walka o niepodległość kraju, lecz także indywidualne zachowanie zmierzające do odzyskania niepodległości przez państwo polskie⁵⁰. Celem ustawy lutowej jest oddanie sprawiedliwości rzeczywistym działaniom

⁴⁵ K. Sychta, *Rehabilitacja...*, s. 53.

⁴⁶ Wyrok SA w Krakowie z dnia 6 V 1999 r., II AKa 83/99, KZS 1999/5/43.

⁴⁷ P. Mierzejewski, *Tzw. ustawa rehabilitacyjna na tle orzecznictwa SN*, „*Studia Iuridica*” 1996, nr 31, s. 117.

⁴⁸ K. Sychta, *Charakter prawny postępowania rehabilitacyjnego określonego ustawą z dnia 23 II 1991 r.*, „*Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny*” 2001, nr 4, s. 121.

⁴⁹ Postanowienie SA w Katowicach z dnia 5 III 1998 r., II AKo 364/97, Biul.SAKa 1998/2/8.

⁵⁰ Uchwała SN z dnia 12 III 1992 r., I KZP 5/92, OSNKW 1992/5-6/36.

na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego, a czynnikiem istotnym są w tej mierze nie poglądy polityczne, ale konkretna działalność represjonowanych z tego powodu osób⁵¹.

Przepis art. 1 ust. 1 ustawy lutowej nie stanowi o czynie polegającym na działalności, lecz czynie związanym z działalnością na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego, przy czym przepis ten nie określa granic owego związku⁵². Przez działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego należy rozumieć działalność na rzecz niezawisłości, suwerenności terytorialnej czy ustrojowej ojczyzny⁵³. Przepis ustawy jednoznacznie zatem wskazuje na konieczność ustalenia związku między faktyczną działalnością a represjami; nie wystarcza natomiast ustalenie, że represje związane były z podejrzeniami o taką działalność przy jej rzeczywistym braku⁵⁴.

5. Przedmiotowa strona działalności niepodległościowej

Jak już wspomniano, związek między czynem, za który wnioskodawcę represjonowano, a niepodległością państwa polskiego, na rzecz której jakoby działał, powinien być udowodniony, a nie wynikać z nieprecyzyjnych domniemań⁵⁵. Art. 1 ust. 1 ustawy z dnia 23 lutego 1991 roku. o uznaniu za nieważne orzeczeń nie stanowi o czynie polegającym na działalności, lecz czynie związanym z działalnością na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego, przy czym przepis ten nie określa granic owego związku⁵⁶.

Z tego powodu w postępowaniu o unieważnienie orzeczeń na podstawie omawianej ustawy nie można bezkrytycznie podzielić oceny prawnej czynów zarzucanych lub przypisanych przez ówczesne organy ścigania i wymiar sprawiedliwości, a także ich poglądów na działalność organizacji, stowarzyszeń, związków i partii politycznych, lecz należy przeprowadzić dogłębne postępowanie dowodowe i szczegółowo wyjaśnić, czy czyny te, oceniane w innych warunkach historycznych i ustrojowych, nie były

⁵¹ Postanowienie SA w Łodzi z dnia 21 V 1998 r., II AKz 50/98, OSAŁ 1998/2-3/39.

⁵² Postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 17 VI., II AKz 31/92, OSA 1993/10/61.

⁵³ Postanowienie SN z dnia 3 VII 1992 r., II KRN 90/92, OSNKW 1992/9-10/74.

⁵⁴ Wyrok SA w Katowicach z dnia 6 IX 2001 r., II AKa 316/01, Prok. I Pr. - wkł. 2002/7-8/11.

⁵⁵ Postanowienie SA w Krakowie z dnia 9 XII 1992 r., II AKz 204/92, KZS 1992/12/16.

⁵⁶ Postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 17 VI 1992 r., II AKz 31/92, OSA 1993/10/61.

faktycznie elementami działań wynikającymi z realizacji zadań akcji zbrojnych, walki politycznej lub ideologicznej na rzecz odzyskania pełnej niepodległości i suwerenności państwa polskiego⁵⁷. Orzecznictwo wykazało, że związek z działalnością na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego mają m.in. przynależność do Armii Krajowej⁵⁸, przynależność do Batalionów Chłopskich⁵⁹, przynależność do Narodowych Sił Zbrojnych⁶⁰, wcześniejsza praca w Policji Państwowej⁶¹, pozornie kryminalny charakter czynów⁶², posiadanie broni palnej⁶³, rekwizycje żywności, odzieży i pieniędzy na potrzeby zbrojnego oddziału⁶⁴.

Natomiast związku z działalnością na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego nie mają m.in. chęć zemsty⁶⁵, posiadanie broni w celu obrony przez Ukraińską Powstańczą Armią⁶⁶, przechowywanie broni⁶⁷, udzielanie pomocy organizacji walczącej o niepodległość narodu ukraińskiego⁶⁸, zadeklarowanie przynależności do narodu niemieckiego⁶⁹, manifestowanie uczuć religijnych⁷⁰, przynależność do świadków Jehowy⁷¹, działania wyrządzające szkody w gospodarce⁷², uchylanie się od pełnienia służby wojskowej z uwagi na przekonania religijne, sporządzenie i przechowywanie

⁵⁷ Postanowienie SA w Lublinie z dnia 7 IV 1992 r., II AKz 41/92, Wokanda 1992/12/28. Postanowienie SA w Lublinie z dnia 27 IV 2009 r., II AKz 181/09, KZS 2009/7-8/107; wyrok SA w Katowicach z dnia 24 I 2002 r., I AKa 475/01, KZS 2002/4/65; postanowienie SA w Krakowie z dnia 5 V 1993 r., II AKz 30/93, KZS 1993/5/31.

⁵⁸ Wyrok SA w Katowicach z dnia 12 II 2004 r., II AKa 6/04, OSA 2005/2/15.

⁵⁹ Wyrok SA w Katowicach z dnia 24 IV 2003 r., II AKa 114/03, KZS 2003/11/63.

⁶⁰ Postanowienie SA w Łodzi z dnia 19 III 1997 r., II AKz 444/97, OSAŁ 1997/2/135.

⁶¹ Postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 24 XI 1994 r., II AKz 192/94, OASA1995/1/5.

⁶² Postanowienie SA w Krakowie z dnia 13 II 1992 r., II AKz 30/92, KZS 1992/2/24.

⁶³ Postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 17 VI 1992 r., II AKz 31/92, OSA 1993/10/61. Podobnie: L. Gardocki, *Podstawy rehabilitacji w świetle ustawy z 23 II 1991 r.*, „Przegląd Sądowy” 1991, nr 4, s. 7.

⁶⁴ Wyrok SA w Katowicach z dnia 27 II 2003 r., II AKa 12/03, OSA 2004/2/9, KZS 2003/7-8/103, Prok. i Pr-wkł. 2004/2/29; postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 13 VII 1994 r., II AKz 104/94, OSA 1995/5/27.

⁶⁵ Uchwała SN z dnia 12 III 1992 r., I KZP 5/92, OSNKW 1992/5-6/36.

⁶⁶ Postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 17 VII 1992 r., II AKz 31/92, OSA 1993/10/61.

⁶⁷ Postanowienie SA w Łodzi z dnia 16 VI 1998 r., II AKz 12/98, OSAŁ 1998/2-3/40.

⁶⁸ Postanowienie SA w Krakowie z dnia 22 IV 1992 r., II AKz 316/93, KZS 1994/4/41.

⁶⁹ Postanowienie SA w Krakowie z dnia 27 X 1993 r., II AKz 151/93, KZS 1993/11/28.

⁷⁰ Postanowienie SA w Lublinie z dnia 29 XI 2010 r., II AKz 460/10, KZS 2011/5/118.

⁷¹ Postanowienie SA w Krakowie z dnia 7 IV 1993 r., II AKz 85/93, KZS 1993/4/22.

⁷² Postanowienie SA we Wrocławiu z dnia 10 IX 1991 r., II Akz 92/91, OSA 1992/5/35.

materiałów pisemnych zawierających krytyczną ocenę ustroju PRL i polityki ówczesnych władz, ośmieszające przerysowanie podobizny głowy państwa i okazanie takiego zdjęcia współpracownikom w zakładzie pracy, rozpowszechnianie zasłyszanych w radiu informacji o chorobie Stalina, działalność patriotyczna, wypowiedzi krytykujące ustrój, opowiadania anegdot, krytykowanie władzy, publiczne wyszydzanie i poniżanie ustroju ZSRR, publiczne wykrzykiwanie obraźliwych słów pod adresem członków PPR, rozmaite przejawy poglądów politycznych, nielegalne przekroczenie granicy, odmowa złożenia przysięgi wojskowej, przypadkowe znalezienie się w miejscu, gdzie rozgrywały się wydarzenia radomskiego Czerwca 1976 roku, dręczenie uwięzionych działaczy partii komunistycznej, rozbicie funkcjonariusza Urzędu Bezpieczeństwa, słuchanie Radia Wolna Europa, kolaboracja z okupantem niemieckim, przesiedlenie na tereny byłego ZSRR, internowanie w ZSRR⁷³.

Przepis art. 1 ust. 1 ustawy lutowej odnosi się nie tylko do orzeczeń wydanych, jeżeli czyn zarzucany lub przypisany był związany z działalnością na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego, ale też do orzeczeń wydanych z powodu takiej działalności⁷⁴. Przyczyną wprowadzenia przez ustawodawcę przesłanki „orzeczenie wydano z powodu takiej działalności”, tj. działalności na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego, było skazywanie przeciwników politycznych z powodu ich działalności niepodległościowej bez zarzucania im formalnie popełnienia przestępstw o takim charakterze, lecz m.in. poprzez przypisywanie im czynów, których nie popełnili, np. przestępstwa pospolitego, w celu ich skompromitowania i poniżenia w oczach społeczeństwa.

W postępowaniu o stwierdzenie nieważności orzeczenia w trybie przepisów ustawy lutowej nie jest wystarczające stwierdzenie, że czyny, za które skazano osobę represjonowaną, nie należą do zakresu objętego przepisem art. 1 tej ustawy, skoro wnioskodawca podaje, że skazanie go za czyny o charakterze kryminalnym było jedynie pretekstem do wymierzenia kary za działalność niepodległościową, sprzeczną z celami politycznymi władz, które represje te inspirowały. W takiej bowiem sytuacji niezbędne staje się wyjaśnienie, czy represjonowany działalność

⁷³ I. Tuleya, op. cit., s. 45–57.

⁷⁴ Postanowienie SN z dnia 13 IV 2000 r., III KKN 48/99, LEX nr 51075; postanowienie SN z dnia 13 II 2007 r., WZ 2/07, OSNwSK 2007/1/413; postanowienie SN z dnia 28 IV 2003 r., III KO 25/02, LEX nr 78400.

tę prowadził i czy to właśnie stało się istotnym powodem skazania go za czyny kryminalne, których – jak twierdzi – nie popełnił⁷⁵.

Ostatnie wskazane w art. 1 ust. 1 ustawy lutowej orzeczenia, które sąd może uznać za nieważne, to te wydane za opór przeciwko kolektywizacji wsi albo obowiązkowym dostawom. Rehabilitacja osób represjonowanych za opór przeciwko kolektywizacji wsi jest uzasadniona tym, że kolektywizację wprowadzono metodą stosowania różnych form przymusu wobec ludności wiejskiej. Przymus ten stanowił z prawnego punktu widzenia oczywiste nadużywanie władzy i wobec tego zasadność rehabilitacji osób stawiających opór tym nadużyciom nie ulega wątpliwości.

Przez kolektywizację wsi należy rozumieć przymusowe wywłaszczenie rolników, połączone z procesem łączenia gruntów rolnych we wspólnoty spółdzielcze, które umożliwiły eliminację wolnego rynku żywności, zarządzanie wsią przez aparat państwowy partii komunistycznej i swobodną eksploatację zasobów wsi po centralnie narzuconych, nieekwiwalentnych cenach. Proces kolektywizacji polegał przede wszystkim na stosowaniu środków przymusu ekonomicznego, w szczególności systemu przymusowych dostaw żywności oraz zwiększonych obciążeń podatkowych, a także na oddziaływaniu aparatu administracyjnego, policyjnego i propagandowego oraz przemocy fizycznej prowadzącej do terroru państwowego⁷⁶.

6. Ograniczenie zakresu przedmiotowego dopuszczalności stosowania instytucji rehabilitacji

Zgodnie z treścią art. 1 ust. 3 ustawy przepisów o uznaniu za nieważne orzeczeń nie stosuje się, jeżeli dobro poświęcone pozostawało w rażącej dysproporcji do dobra, które uzyskano lub zamierzano uzyskać, albo sposób działania lub zastosowany środek były rażąco niewspółmierne do zamierzonego lub osiągniętego skutku⁷⁷.

⁷⁵ Postanowienie SA w Krakowie z dnia 25 III 1992 r., II AKz 44/92, KZS 1992/3-9/137.

⁷⁶ *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, Warszawa 2004, t. 4, s. 449-450. A. Dobieszewski, *Kolektywizacja polskiej wsi 1948-1956*, Warszawa 1993, s. 22-35.

⁷⁷ K. Sychta, *Rehabilitacja...*, s. 86.

Życie ludzkie jest wartością najwyższą, stąd też pozbawienie życia człowieka, nawet w czasach walki o zachowanie niepodległego bytu państwa polskiego, która toczyła się na ziemiach polskich w latach 1945–1946, prowadzonej przez podziemne organizacje zbrojne sprzeciwiające się wprowadzeniu systemu komunistycznego i zależności politycznej od obcego mocarstwa, tj. ZSRR, tylko w wyjątkowych okolicznościach może być usprawiedliwione ochroną innych dóbr⁷⁸. Działalność polegająca na torturowaniu, licznych zabójstwach i wydawaniu w ręce gestapo osób narodowości polskiej o innych przekonaniach politycznych nie miała nic wspólnego z walką o niepodległy byt państwa polskiego. Osoba skazana za udział w takiej działalności nie może liczyć na to, że jej czyn zostanie uznany za włączenie się do walki niepodległościowej, o której mowa w przepisie art. 1 ust. 1 ustawy lutowej. Motywy i środki działania skierowane nie przeciwko uzbrojonemu przeciwnikowi, lecz ludności cywilnej – w niektórych zresztą wypadkach bez żadnych politycznych przekonań – zasługują na negatywną ocenę⁷⁹.

7. Właściwość sądu rozpoznającego sprawę na podstawie ustawy lutowej

Zgodnie z art. 2 ustawy lutowej nieważność orzeczenia stwierdza sąd okręgowy albo wojskowy sąd okręgowy, jeżeli zgodnie z obowiązującymi przepisami w dniu wejścia w życie ustawy właściwy do rozpoznania sprawy o czyn będący przedmiotem tego orzeczenia jest sąd wojskowy. Miejscowo właściwy do stwierdzenia nieważności jest sąd, w którego okręgu, określonym przepisami obowiązującymi w dniu wejścia w życie ustawy, wydane zostało przez organ pierwszej instancji orzeczenie będące przedmiotem postępowania o unieważnienie. Jeżeli nie można ustalić właściwości miejscowej sądu według przepisu ust. 2, sprawę rozpoznaje odpowiednio Sąd Okręgowy Warszawa-Praga w Warszawie lub Wojskowy Sąd Okręgowy w Warszawie.

Właściwość rzeczową zwykło się określać jako uprawnienie i obowiązek danego sądu do całościowego rozpoznania sprawy w pierwszej instancji, co do kwestii odpowiedzialności prawnej za określony czyn. Właściwość funkcjonalna to upoważnienie sądu do dokonania określonych czynności procesowych, które nie

⁷⁸ Postanowienie SA w Gdańsku z dnia 29 IV 1992 r., II AKz 138/92, OSA 1993/2/11.

⁷⁹ Postanowienie SA w Łodzi z dnia 30 III 1994 r., II AKz 25/94, KZS 1997/2-3/34.

są objęte właściwością rzeczową. Sąd okręgowy – zgodnie z art. 25 § 3 k.p.k. – rozpoznaje inne sprawy przekazane mu przez ustawę, natomiast wojskowy sąd okręgowy – na podstawie art. 654 § 4 k.p.k. – dysponuje uprawnieniami i obowiązkami, jakie ma sąd okręgowy. Zatem zgodnie z art. 2 ust. 1 ustawy lutowej właściwość funkcjonalna sądu okręgowego obejmuje rozstrzyganie o uznaniu za nieważne osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego, z wyjątkiem spraw zastrzeżonych dla okręgowych sądów wojskowych⁸⁰. Zasadą jest więc właściwość rzeczowa sądu okręgowego, natomiast właściwość rzeczowa wojskowego sądu okręgowego realizuje się dopiero w tej szczególnej sytuacji, w której ten sąd byłby właściwy do rozpoznania sprawy o czyn będący przedmiotem orzeczenia objętego postępowaniem o unieważnienie, i to w dacie wejścia w życie ustawy lutowej, czyli w dniu 24 maja 1991 roku⁸¹.

Na gruncie przepisu art. 2 ust. 1 ustawy z dnia 23 lutego 1991 roku o uznaniu za nieważne orzeczeń właściwość sądu wojskowego do rozpatrywania sprawy o stwierdzenie nieważności wyroku uzależniona jest od tego, czy w dniu wejścia w życie tej ustawy czyn będący przedmiotem tego orzeczenia należał do właściwości sądu wojskowego⁸². Tak więc w sprawie unieważnienia orzeczenia byłego wojskowego sądu rejonowego skazującego żołnierza pozostającego w służbie czynnej właściwy jest sąd wojskowy, a nie sąd powszechny. Sprawy osób wojskowych nie zostały bowiem przekazane do właściwości sądów powszechnych⁸³.

8. Uczestnicy postępowania i wniosek o uznanie orzeczenia za nieważne

Zgodnie z treścią art. 3 ust. 1 ustawy lutowej stwierdzenie nieważności orzeczenia następuje na wniosek rzecznika praw obywatelskich, ministra sprawiedliwości, prokuratora, osoby represjonowanej, osoby uprawnionej do składania na jej korzyść środków odwoławczych, a w razie śmierci, nieobecności w kraju

⁸⁰ Postanowienie SA w Krakowie z dnia 4 III 1999 r., II AKz 50/99, KSZ 199/3/30; postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 2 VIII 1993 r., II AKz 131/93, OSA 1994/5/34.

⁸¹ Postanowienie SN z dnia 29 I 2013 r., WK 10/12, Biul.PK 2013/2/33-35, LEX nr 1277841.

⁸² Postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 2 VIII 1993 r., II AKz 131/93, OSA 1994/5/34.

⁸³ Postanowienie SA w Krakowie z dnia 18 XII 1991 r., II AKz 99/91, KZS 1991/12/14.

lub choroby psychicznej osoby represjonowanej – także jej krewnego w linii prostej, przysposabiającego lub przysposobionego, rodzeństwa oraz małżonka; jak również organizacji zrzeszającej osoby represjonowane za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego.

Osoba inicjująca procedurę rehabilitacyjną niebędąca represjonowanym powinna udokumentować zdarzenie uprawniające ją do występowania w postępowaniu. Wnioskodawca winien złożyć odpis aktu zgonu, dokumentację medyczną, z której wynika choroba osoby represjonowanej, a w przypadku nieobecności w kraju – upoważnienia do działania w jej imieniu oraz dokumenty świadczące o takim pobycie. Chodzi tu wyłącznie o stałe zamieszkiwanie poza krajem oraz pobyt za granicą z zamiarem dłuższego tam przebywania, np. w celu podjęcia stałej pracy⁸⁴.

Z przepisu wynika również, że w przypadku śmierci osoby represjonowanej jej nieobecności w kraju lub choroby psychicznej wniosek o stwierdzenie nieważności orzeczenia może złożyć krewny w linii prostej, przysposabiający lub przysposobiony, rodzeństwo oraz małżonek. Nie każda choroba psychiczna będzie uniemożliwiać osobie represjonowanej branie udziału w postępowaniu. Choroba psychiczna stanowi przeszkodę wówczas, gdy uniemożliwia faktyczne, realne uczestnictwo w procedowaniu lub wyłącza możliwość rozumnego dochodzenia swoich praw, gdy pomimo udziału pełnomocnika nie jest ona w stanie kierować swoim zachowaniem, w sposób właściwy rozumieć znaczenia czynności procesowych i składać racjonalnych oświadczeń⁸⁵.

Z uwagi na to, że przepisy zamieszczone w k.p.k. nie zawierają postanowień, które przewidywałyby różne stadia postępowania sądowego w tego rodzaju sprawach i regulowały jego tryb odmiennie niż przepisy ogólne odnoszące się do każdego procesu karnego, to posługując się konieczną analogią, tak w ramach przepisów ogólnych k.p.k., jak i sięgającą do przepisów k.p.c., ze względu na cywilnoprawny charakter tego postępowania, należy sformułować tezę, iż w sprawach o roszczenia odszkodowawcze określone w k.p.k. ma odpowiednie zastosowanie⁸⁶. W razie śmierci osoby niesłusznie skazanej lub represjonowanej z kręgu uprawnionych osób wymienionych w art. 8 ust. 1 ustawy lutowej każda z nich jest legitymowana do wystąpienia z wnioskiem

⁸⁴ Wyrok SN z dnia 14 V 1979 r., IV kr 92/79, OSNPG 1979/11/156.

⁸⁵ Ibidem.

⁸⁶ *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. J. Bratoszewski, Warszawa 2004, t. I.

o odszkodowanie za poniesioną szkodę i doznaną krzywdę i każda też ma samodzielne roszczenie, niezależnie od pozostałych osób w zakresie przewidzianym przez te przepisy⁸⁷. Wniosek osoby represjonowanej lub innego uprawnionego podmiotu jest warunkiem niezbędnym do wszczęcia postępowania o stwierdzenie nieważności orzeczenia. Wniosek należy traktować analogicznie jak skargę uprawnionego oskarżyciela⁸⁸. Obowiązkiem wnioskodawcy jest wskazanie orzeczenia, co do którego domaga się stwierdzenia nieważności w trybie powołanej wyżej ustawy⁸⁹.

Przepisy ustawy lutowej nie regulują sytuacji związanej z cofnięciem wniosku. Zgodnie jednak z art. 3 ust. 4 tej ustawy w takim przypadku również znajdują zastosowanie przepisy Kodeksu postępowania karnego. Jak już wskazano, wniosek osoby uprawnionej do wystąpienia o stwierdzenie nieważności orzeczenia traktowany jest analogicznie jak skarga uprawnionego oskarżyciela, podobnie bowiem jak ona jest on warunkiem niezbędnym do wszczęcia postępowania⁹⁰. Sąd w przypadku braku wniosku o stwierdzenie nieważności orzeczenia lub w przypadku jego cofnięcia na podstawie art. 17 § 1 pkt 9 k.p.k. nie może wszcząć ani kontynuować postępowania. Dla skutecznego cofnięcia wniosku wszczynającego postępowanie obojętne są motywy, którymi wnioskodawca się kieruje⁹¹. Jednak orzeczenie o umorzeniu postępowania wobec cofnięcia wniosku ma charakter wyłącznie formalny i nie pozbawia uprawnionej strony do wystąpienia z ponownym wnioskiem⁹².

9. Przebieg postępowania w przedmiocie stwierdzenia nieważności

Zgodnie z treścią art. 3 ust. 4 ustawy lutowej, jeżeli przepisy ustawy nie stanowią inaczej, w postępowaniu o stwierdzenie nieważności orzeczenia mają odpowiednie zastosowanie przepisy Kodeksu postępowania karnego, z tym że udział prokuratora w posiedzeniu o stwierdzenie nieważności jest obowiązkowy. W posiedzeniu ma

⁸⁷ Postanowienie SA w Lublinie z dnia 20 II 1992 r., II AKz 25/92, Wokanda 1992/9/31.

⁸⁸ Postanowienie SA w Warszawie z dnia 27 VI 2001 r., II AKz 526/01, OSA 2002/1/2, Prok. I Pr.-wkł. 2002/10/31.

⁸⁹ Postanowienie SA w Katowicach z dnia 20 I 2010 r., II AKz 889/09, KZS 2010/3/90.

⁹⁰ Postanowienie SN w Warszawie z dnia 27 VII 2001 r., II AKz 526/01, OSA 2002/1/2, Prok. I Pr.-wkł. 2002/10/31.

⁹¹ Postanowienie SA w Krakowie z dnia 28 IV 1993 r., II AKz 103/93, KZS 1993/5/20.

⁹² *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. J. Bratoszewski, Warszawa 2004, t. I, s. 221.

prawo wziąć udział osoba represjonowana, osoba uprawniona do składania na jej korzyść środków odwoławczych, a w razie śmierci, nieobecności w kraju lub choroby psychicznej osoby represjonowanej – także jej krewny w linii prostej, przysposabiający lub przysposobiony, rodzeństwo oraz małżonek, a ponadto, za zgodą sądu, inne osoby.

Śmierć osoby represjonowanej w toku postępowania o stwierdzenie nieważności orzeczenia nie stoi na przeszkodzie wydaniu postanowienia w przedmiocie nieważności orzeczenia (art. 4 ustawy). W postępowaniu toczącym się po śmierci osoby represjonowanej może wziąć udział jej krewny w linii prostej, przysposabiający lub przysposobiony, rodzeństwo oraz małżonek⁹³. Stwierdzeniu nieważności orzeczenia nie stoi na przeszkodzie także wykonanie kary, zastosowanie amnestii lub abolicji, zatarcie skazania, akt łaski, przedawnienie, zadośćuczynienie, zawieszenie postępowania lub jego umorzenie z innych powodów niż te, o których mowa w art. 17 § 1 pkt 1 i 2 k.p.k.

Sędzia, który brał udział w wydaniu postanowienia w przedmiocie nieważności orzeczenia, o której mowa w przepisach ustawy lutowej, na podstawie art. 30 § 1 pkt 7 k.p.k. w związku z art. 3 ust. 4 wspomnianej ustawy jest wyłączony z mocy prawa od dalszego udziału w tejże sprawie, jeżeli postanowienie zostało uchylone, a sprawa przekazana do ponownego rozpoznania, bez względu na to, w jakim trybie to nastąpiło (postępowania odwoławczego, postępowania nadzwyczajno-rewizyjnego bądź kasacyjnego czy wznowienia postępowania)⁹⁴.

Z przebiegu posiedzenia sporządza się protokół. W protokole posiedzenia w przedmiocie stwierdzenia nieważności orzeczenia należy ująć nie tylko informacje o jego przebiegu oraz wypowiedzi przesłuchanych osób, ale również treść oświadczeń i wniosków stron i ich przedstawicieli złożonych na etapie głosów stron. Z uwagi na często zaawansowany wiek oraz zły stan zdrowia osób represjonowanych system protokołowania polegający na streszczaniu w protokołach wypowiedzi osoby zeznającej jest najbardziej użyteczny w praktyce przy założeniu rzetelności protokołującego. Pozwala on formułować tekst w sposób zrozumiały, z pominięciem rozmaitych ułomności wypowiedzi, nieistotnych dla treści, a utrudniających jej zrozumienie, jak byłoby przy zapisie dosłownym⁹⁵.

⁹³ Uchwała SN 7 sędziów z dnia 16 IX 1992 r., I KZP 22/92, OSNKW 1992/11-12/77.

⁹⁴ Postanowienie SA w Katowicach z dnia 20 II 2008 r., II Ako 37/08, LEX nr 410385.

⁹⁵ Postanowienie SN z dnia 30 III 1993 r., WO 32/93, OSNKW 1993/7-8/48.

Postępowanie prowadzone w trybie ustawy lutowej należy na podstawie art. 22 k.p.k. zawiesić do czasu prawomocnego ukończenia postępowania o odtworzenie zaginionych lub zniszczonych akt sprawy, w której zapadło orzeczenie objęte wnioskiem w przedmiocie unieważnienia, albowiem brak akt wymienionej sprawy stanowi okoliczność faktyczną, uniemożliwiającą prowadzenie postępowania⁹⁶. Co więcej, postępowanie rehabilitacyjne wszczęte na podstawie przepisów ustawy lutowej nie może obejmować swymi ramami postępowania o odtworzenie akt⁹⁷. Obowiązkiem sądu orzekającego w sprawie o uznanie za nieważne orzeczenia w trybie ustawy lutowej jest zwrócenie się o odtworzenie akt w niezbędnym zakresie, jeśli materiał dowodowy, którym dysponuje, nie pozwala na poczynienie niezbędnych ustaleń faktycznych⁹⁸.

Przepisy ustawy lutowej nie zawierają żadnych unormowań związanych z potencjalną rekonstrukcją akt, jednak nie ulega wątpliwości, że przeprowadzenie postępowania o ich odtworzenie jest obligatoryjne, biorąc pod uwagę treść art. 3 ust. 2 ustawy – sąd orzeka na podstawie akt postępowania organu, który wydał orzeczenie, a postępowanie w przedmiocie odtworzenia nieistniejących akt sprawy karnej jest jedynym prawnie przewidzianym sposobem pozwalającym na ich zrekonstruowanie. Należy zatem wykluczyć, aby dopuszczalna była rezygnacja z jego przeprowadzenia i zastąpienie procedury odtworzeniowej postępowaniem dowodowym, odbywającym się w ramach posiedzenia w przedmiocie stwierdzenia nieważności orzeczenia⁹⁹.

Nie jest uzasadnione oczekiwanie, że sąd będzie udzielał wskazówek, jakie działania i jakie dowody byłyby użyteczne, aby osiągnąć uwzględnienie wniosku. Rzeczą sądu jest osądzić sprawę, a nie doradzać jakiegokolwiek stronie (wnioskodawcy, oskarżycielowi, oskarżonemu), bo takie postępowanie urągałoby bezstronności sądu¹⁰⁰.

Za całkowicie błędny uznać należy pogląd, iż to na prokuratorze spoczywa obowiązek wykazania prowadzenia przez daną osobę działalności na rzecz niepodległego

⁹⁶ Wyrok SA w Lublinie z dnia 30 IV 1997 r., II AKz 91/97, Apel.-Lub. 1997/3/20.

⁹⁷ Postanowienie SA w Lublinie z dnia 15 IV 1997 r., II AKz 55/97, Prok.i Pr.-wkł. 1998/5/24, Apel.-Lub. 1997/3/19. Postanowienie SN z dnia 20 IX 2012 r., II KK 220/12, Biul.PK 2012/10/9, Prok.i Pr.-wkł. 2013/2/7.

⁹⁸ Postanowienie SA w Katowicach z dnia 9 VI 2010 r., II AKz 328/10, KZS 2010/9/79.

⁹⁹ K. Sychta, *Rehabilitacja...*, s. 133.

¹⁰⁰ Postanowienie SA w Krakowie z dnia 7 VIII 1997 r., II AKz 138/97, KZS 1997/9-10/40.

bytu państwa polskiego¹⁰¹, gdyż to osoba represjonowana lub osoba uprawniona ma obowiązek tę działalność udowodnić. Jednak z drugiej strony zauważyć należy istotną rolę prokuratora w postępowaniu dowodowym, polegającą na możliwości wnoszenia wniosków dowodowych na okoliczność wyjaśnienia działalności wnioskodawcy. Niemniej jednak czynności podejmowane przez prokuratora mają charakter pomocniczy w odniesieniu do działań sądu, który dąży do uzyskania jak największej ilości materiału dowodowego mającego potwierdzić lub nie działalność niepodległościową wnioskodawcy.

W sprawie o stwierdzenie nieważności orzeczenia mają zastosowanie zasady postępowania dowodowego przewidziane w Kodeksie postępowania karnego, w tym co do ciężaru dowodzenia. Bez inicjatywy osoby wszczynającej postępowanie (wnioskodawcy) sąd nie może domyslać się, jakie dowody mogłyby być użyteczne dla wyjaśnienia, czy działalność osoby represjonowanej była prowadzona na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego, czy też nie¹⁰².

10. Postanowienie sądu

Zgodnie z art. 3 ust. 3 ustawy lutowej rozstrzygnięcie w przedmiocie nieważności orzeczenia ma formę postanowienia. Postanowienia kończące postępowanie w przedmiocie stwierdzenia nieważności można podzielić na dwie zasadnicze grupy:

- a) formalne, w których stwierdza się brak prawnych warunków do rozpoznania kwestii nieważności – grupę tę tworzą postanowienia umarzające postępowanie rehabilitacyjne ze względu na brak niektórych przesłanek jego dopuszczalności – brak wniosku, istnienie prawomocnego postanowienia wydanego w przedmiocie nieważności – oraz postanowienia o pozostawieniu bez rozpoznania wniosku skarżącego orzeczenie niepodlegające kontroli w trybie ustawy lutowej – wyrok uniewinniający lub orzeczenie umarzające postępowanie ze względu na wystąpienie przeszkód wskazanych w art. 17 k.p.k.;

¹⁰¹ Wyrok SA w Katowicach z dnia 13 I 2011 r., II AKa 429/10, LEX nr 785461.

¹⁰² Postanowienie SA w Krakowie z dnia 24 VI 1992 r., II AKz 78/92, KZS 1992/3-9/142.

- b)** materialne, w których merytorycznie rozstrzyga się w przedmiocie wniosku o stwierdzenie nieważności – do tej kategorii należą orzeczenia zarówno pozytywnie (stwierdzające nieważność), jak i negatywnie (oddalające wniosek) ustosunkowujące się do żądania zawartego we wniosku¹⁰³.

Sentencja merytorycznego orzeczenia wydanego w następstwie przeprowadzenia postępowania rehabilitacyjnego powinna obejmować rozstrzygnięcie dotyczące wniosku o stwierdzenie nieważności oraz orzeczenie w przedmiocie kosztów. Może również obejmować decyzję o podaniu do publicznej wiadomości treści postanowienia rehabilitującego – art. 5 ustawy lutowej.

Sąd I instancji winien ocenić, czy istnieją bądź nie istnieją przesłanki do unieważnienia orzeczenia w rozumieniu art. 1 ustawy lutowej, a więc powinien merytorycznie odnieść się do złożonego wniosku. Ocena ta obejmuje również problematykę związaną z kategorią orzeczeń, które mogą być przedmiotem unieważnienia w tym trybie.

W tym celu zgodnie z treścią art. 3 ust. 4 ustawy konieczne jest wyznaczenie posiedzenia o stwierdzenie nieważności orzeczenia, o którym należy zawiadomić zarówno prokuratora, jak i wnioskodawcę. Konsekwencją uznania, że wniosek nie zasługuje na uwzględnienie, winno być jego oddalenie, a nie umorzenie postępowania¹⁰⁴.

Stwierdzenie nieważności orzeczeń sądowych wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego nie może być traktowane mechanicznie. Stanowisko sądu powinno być w tym zakresie bezwarunkowo, szczegółowo uzasadnione poprzez wykazanie istnienia kryteriów do zastosowania przepisów tej szczególnej ustawy, jaką jest ustawa lutowa¹⁰⁵. Wprawdzie przepis art. 94 § 1 pkt 5 k.p.k. wymaga jedynie sporządzenia uzasadnienia postanowienia, ale w przypadku gdy właśnie w formie postanowienia rozstrzygana jest sprawa co do głównego nurtu postępowania sądowego, tak jak ujmuje to regulacje ustawy lutowej, wymogi sporządzenia uzasadnienia należy odczytywać w relacji

¹⁰³ M. Biłtyj, A. Murzynowski, *Wznowienie postępowania karnego w PRL w świetle prawa i praktyki*, Warszawa 1980, s. 122-123.

¹⁰⁴ Postanowienie SA w Katowicach z dnia 20 II 2008 r., II AKo 37/08, KZS 2008/7-8/114.

¹⁰⁵ Postanowienie SN z dnia 4 V 1994 r., II KRN 51/94, OSNKW 1994/5-6/40.

do wymogów stawianych uzasadnieniu wyroku, w którym rozstrzygana jest sprawa odpowiedzialności karnej określonej osoby za zarzucone jej przestępstwo¹⁰⁶.

Oddalenie wniosku o uznanie wyroku za nieważny w trybie ustawy lutowej jest orzeczeniem stwierdzającym jego merytoryczną niezasadność. Nie można zatem twierdzić, że nastąpiło to bez merytorycznego rozpoznania sprawy¹⁰⁷.

Wydanie orzeczenia finalizującego postępowanie rehabilitacyjne nakłada na sąd kilka obowiązków – część z nich jest niezależna od treści podjętej decyzji, część natomiast aktualizuje się dopiero wówczas, gdy sąd stwierdzi nieważność zaskarżonego orzeczenia.

Bez względu na treść postanowienia obligatoryjne jest pouczenie o prawie, sposobie i terminie złożenia zażalenia na orzeczenie w przedmiocie nieważności. W przypadku stwierdzenia nieważności orzeczenia represjonującego decyzja sądu powinna łączyć się z informacją o uprawnieniu do dochodzenia odszkodowania za poniesioną szkodę i zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Przepisy ustawy nie precyzują sposobu dopełnienia tego obowiązku, lecz należy przyjąć, że powinno ono przebiegać na wzór pouczenia o prawie, sposobie i terminie zaskarżenia postanowienia w przedmiocie rehabilitacji¹⁰⁸. Na marginesie należy wspomnieć, że sąd powinien pouczać o możliwości dochodzenia wszystkich uprawnień wynikających z ustawy lutowej. Zatem jeżeli orzeczenie represjonujące zawierało rozstrzygnięcie o przepadku lub konfiskacie przedmiotów, to sąd powinien poinformować także o możliwości i trybie zgłoszenia żądania wydania rzeczy lub zasądzenia ich równowartości – art. 10 ustawy lutowej.

Ponadto w przypadku gdy osoba represjonowana zmarła wskutek wykonanego orzeczenia, uczestnicy postępowania powinni otrzymać od sądu informację o możliwości uzyskania całkowitego lub częściowego pokrycia kosztów symbolicznego upamiętnienia osoby represjonowanej – art. 9 ustawy lutowej.

Co więcej, treść art. 6 ustawy lutowej wskazuje, iż sąd, który stwierdził nieważność orzeczenia, powinien dążyć do ustalenia kręgu osób uprawnionych do ubiegania się

¹⁰⁶ Postanowienie SN z dnia 9 IV 2010 r., V KK 33/10, OSNwSK 2010/1/737.

¹⁰⁷ Postanowienie SN z dnia 23 II 2005 r., II KK 493/04, OSNwSK 2005/1/426.

¹⁰⁸ K. Marszał, S. Stachowiak, K. Zgryzek, *Proces karny*, Katowice 2003, s. 321.

o odszkodowanie i zadośćuczynienie. Przy czym zasadny wydaje się pogląd, iż od sądu, który stwierdził nieważność orzeczenia, nie można wymagać czynności wykraczających poza wymóg zwykłej staranności, a zwłaszcza nie można wymagać prowadzenia pracochłonnych ustaleń. Wymóg ten należy uznać za dotrzymany, o ile na posiedzeniu unieważnieniowym, po ogłoszeniu pozytywnego orzeczenia w tym względzie, wnioskodawca niebędący represjonowanym zostanie wezwany do podania informacji o znanych mu osobach wymienionych w art. 8 ustawy. Stosownie do uzyskanych danych sąd powinien udzielić im pouczenia przewidzianego art. 6 ustawy lutowej¹⁰⁹.

W tym miejscu należy odnieść się do orzekania w sprawach, w których wydano wyroki uniewinniające. Przede wszystkim wydanie wyroku uniewinniającego nie jest wyrazem represjonowania, skoro uniewinnienie nie stanowi represji. Wyrok uniewinniający wyraża bowiem w najczystszej postaci i w najbardziej dobitnej formie procesowej przekonanie sądu o braku podstaw do jakiegokolwiek reakcji prawa karnego. O ile nie sposób potwierdzić, że przepis art. 1 ust. 1 ustawy lutowej zawiera jakiegokolwiek ograniczenie zakresu orzeczeń, które podlegać mogą uznaniu za nieważne, o tyle oczywiste jest, że powzięcie przekonania o braku takiego ograniczenia, bez zaznajomienia się z całością ustawy, byłoby przedwczesne. Jeżeli bowiem skutkiem stwierdzenia nieważności jest stan równoznaczny z uniewinnieniem, to unieważnienie wyroku uniewinniającego nie może być uznane za zgodne z intencją racjonalnego ustawodawcy. Jednoznacznie kwestię tę reguluje natomiast przepis art. 7 ust. 1 ustawy lutowej, który zobowiązuje do pozostawienia bez rozpoznania wniosku o uznanie orzeczenia za nieważne, jeżeli oskarżonego uniewinniono (lub postępowanie umorzono z powodów, o których mowa w art. 17 § 1 pkt 1 i 2 k.p.k.)¹¹⁰.

11. Postępowanie odwoławcze

Zgodnie z art. 3 ust. 3 ustawy lutowej na postanowienie w przedmiocie uznania nieważności orzeczenia przysługuje zażalenie. Redakcja przepisu wskazuje, że zaskarżalne jest zarówno postanowienie odmawiające uznania za nieważne orzeczenia objętego wnioskiem podmiotu uprawnionego, jak i postanowienie

¹⁰⁹ Wyrok SA w Warszawie z dnia 18 XII 2001 r., II AKa 566/01, OSA 2002/6/50, Prok.i Pr.-wkl. 2002/6/31, KZS 2002/2/78.

¹¹⁰ Postanowienie SN z dnia 27 IV 2000 r., IV KKN 275/99, LEX nr 51111.

uznające dane orzeczenie za nieważne. Zażalić można się również na postanowienie o podaniu treści postanowienia stwierdzającego nieważność do publicznej wiadomości – art. 5 ust. 2 ustawy lutowej, jak również na pozostawienie wniosku bez rozpoznania – art. 7 ust. 2 ustawy lutowej.

Model kontroli orzeczeń zapadających w postępowaniu rehabilitacyjnym uzupełniają przepisy k.p.k. Wszystkie możliwe na gruncie ustawy lutowej decyzje po uzyskaniu cechy prawomocności mogą zatem być kwestionowane przez uruchomienie instytucji nadzwyczajnych środków zaskarżenia, tj. kasacji i wznowienia postępowania. Jako nadzwyczajny środek zaskarżenia kasacja nie jest tak zwaną trzecią instancją i nie służy do inicjowania powtórnej kontroli w zakresie zgromadzonego w sprawie materiału dowodowego ani ponownej kontroli poczynionych w sprawie ustaleń faktycznych. Ma na celu eliminację błędów wynikających z wadliwego, i to w stopniu rażącym, zastosowania przepisów prawa materialnego lub procesowego albo związanych z wystąpieniem przesłanek z art. 439 § 1 k.p.k. bezwzględnych podstaw odwoławczych – reguły te mają pełne zastosowanie także do postępowań prowadzonych na podstawie ustawy lutowej¹¹¹.

Ze względu na to, że postanowienie stwierdzające nieważność stanowi orzeczenie rehabilitujące wnioskodawcę równe wyrokowi uniewinniającemu, konieczne jest przeniesienie na grunt postępowań je kontrolujących kodeksowych reguł dotyczących wydawania rozstrzygnięć uwalniających od odpowiedzialności karnej. Zatem zrozumiałe jest, że sądy orzekające w trybie kasacji lub wznowienia postępowania po uchyleniu postanowienia oddalającego wniosek wszczynający postępowanie rehabilitacyjne nie są zobligowane do przekazania sprawy celem ponownego jej rozpoznania, mogą natomiast samodzielnie stwierdzić nieważność orzeczenia represjonującego.

Jeżeli osobie uprawnionej do zaskarżenia postanowienia odmawiającego stwierdzenia nieważności orzeczenia, w wypadku gdy nie brała ona udziału w posiedzeniu sądu, nie doręczono odpisu tegoż postanowienia z pouczeniem o przysługującym jej prawie, terminie i sposobie wniesienia środka zaskarżenia (art. 91 § 2 i 6 k.p.k. w zw. z art. 3 ust. 4 ustawy lutowej) i tym samym pozbawiono ją możliwości uruchomienia kontroli

¹¹¹ Postanowienie SN z dnia 18 października 2023 r., sygn. akt III K 91/23, LEX nr 3632289.

instancyjnej, to należy przyjąć, że postanowienie to nie uzyskało prawomocności, w związku z czym nadal utrzymuje się stan zawisłości sprawy, wyłączający inne postępowania w tym samym przedmiocie (art. 11 pkt 7 k.p.k. *in fine*)¹¹².

W zażaleniu na postanowienie sądu uznające za nieważny wyrok skazujący wydany wobec osoby represjonowanej za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego osoba ta nie może skarżyć zawartych w tymże postanowieniu ustaleń, które wprawdzie naruszają jej prawa lub szkodzą jej interesom (art. 425 § 3 k.p.k. w zw. z art. 3 ust. 4 ustawy lutowej), lecz stanowią jedynie powtórzenie wiążących ustaleń dokonanych w prawomocnym orzeczeniu o odtworzeniu zaginionych lub zniszczonych akt sprawy, zapadłym w odrębnym postępowaniu (przeprowadzonym według przepisów rozdziału 18 Kodeksu postępowania karnego)¹¹³.

Brak środka odwoławczego wniesionego na niekorzyść oskarżonego uniemożliwia sądowi odwoławczemu orzekanie na niekorzyść, przy czym pojęcie niekorzyści odnieść należy nie tylko do stosowania prawa, ale także do ustaleń faktycznych. Stanowisko to nie budzi wątpliwości i zachowuje aktualność nawet w sytuacji, kiedy nowe, niekorzystne ustalenia faktyczne poczynione z naruszeniem prawa, i to bez względu na ich poprawność dowodową i wartość merytoryczną, nie owocują zmianą orzeczenia, ale blokują jego zmianę na korzyść¹¹⁴.

12. Zakończenie

Ustawa z dnia 23 lutego 1991 roku o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego przyniosła pozytywne rozwiązania pozwalające na uzyskanie satysfakcji przez ogromną liczbę osób represjonowanych z powodów politycznych w okresie panowania komunizmu. Dotyczy to zarówno osób niesłusznie skazanych, jak i osób bezprawnie pozbawionych wolności przez polskie organy ścigania i wymiaru sprawiedliwości oraz organy pozasądowe.

¹¹² Postanowienie SN z dnia 15 V 1998 r., WZ 16/98, OSNKW 1998/7-8/40, M. Prawn. 1998/10/7.

¹¹³ Postanowienie SN z dnia 20 XI 2003 r., WZ 48/03, OSNKW 2004/2/18, Biul. SN 2004/2/20.

¹¹⁴ Wyrok SN z dnia 4 XII 2000 r., IV KKN 9/00, LEX nr 50972.

Zasadniczą grupę stanowią osoby represjonowane z powodu działania na rzecz niepodległego bytu Polski. Drugą grupę stanowią osoby represjonowane z powodu oporu przeciwko kolektywizacji wsi oraz obowiązkowym dostawom. Niestety poza zakresem działania ustawy znalazło się szereg innych represji mających wyraźne podłoże polityczne. W szczególności dotyczy to sporej grupy osób represjonowanych za korzystanie z praw i wolności człowieka, a więc przykładowo represjonowanych z powodów religijnych, za organizowanie strajku czy za stawianie w jakimkolwiek inny sposób oporu władzy.

Najwięcej kontrowersji w praktyce sądowej budziło określenie „działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego”. Nie mogło być ono interpretowane w sposób rozszerzający, gdyż orzekanie o nieważności orzeczeń – wobec bezpowrotnego zniszczenia wielu akt z przeszłości – byłoby zbyt dowolne, a intencją ustawodawcy było uhonorowanie osób, których poświęcenie i ofiary na rzecz niepodległego państwa polskiego były bezsporne. Czynnikiem decydującym były nie kryteria personalne, ale merytoryczne, nie poglądy polityczne, ale działalność niepodległościowa, czyli walka z okupantem niemieckim i radzieckim. Wiele kontrowersji powstało też na tle określenia organów sądowych i pozasądowych, które wydawały orzeczenia skazujące osoby walczące „o niepodległy byt Państwa Polskiego”. Chodziło tu głównie o sądy, tajne sekcje w sądach i organy administracyjne, czy też quasi-sądowe.

Postępowania rehabilitacyjne wszczęte na podstawie ustawy lutowej miały zapewnić ofiarom politycznych represji systemu totalitarnego ponowne rozpatrzenie ich spraw przed sądami i sprawiedliwy proces po wielu latach oczekiwania. Ich celem jest zagwarantowanie tym osobom lub ich rodzinom symbolicznego, choć spóźnionego, zadośćuczynienia za niesprawiedliwe wyroki. Jednakże samo postępowanie rehabilitacyjne wiąże się z licznymi problemami natury praktycznej: odnosi się do zdarzeń odległych w czasie, w sprawach często brak jest należytej dokumentacji, trudno jest określić wymiar szkody. Problemem jest także odpowiedzenie na pytanie, czy moralne zadośćuczynienie może mieć większe znaczenie niż kwoty odszkodowań i zadośćuczynień, na które stać państwo polskie¹¹⁵.

¹¹⁵ Dane statystyczne dotyczące uznania orzeczeń za nieważne trybie ustawy lutowej znajdują się na stronie internetowej Ministerstwa Sprawiedliwości: Baza statystyczna, opracowania wieloletnie, hasło: Represjonowani – ust. z 1991 r. w latach 1991–2024, <https://isws.ms.gov.pl/pl/baza-statystyczna/opracowania-wieloletnie> (dostęp: 5.12.2025).

Bibliografia

Akty prawne

Ustawa z dnia 23 lutego 1991 roku o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego (t.j. Dz.U. 2024, poz. 442).

Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. – Kodeks postępowania karnego (t.j. Dz.U. 2025, poz. 46).

Druk sejmowy nr 611 z 12 XI 1990 r., Sejm RP, X kadencja oraz druk sejmowy nr 746 z 13 II 1991 r. zawierający sprawozdanie Komisji Sprawiedliwości oraz Komisji Ustawodawczej, Sejm RP, X kadencja.

Protokół wspólnego posiedzenia Komisji Sprawiedliwości oraz Komisji Ustawodawczej Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej X Kadencji z dnia 13 II 1991 r.

Orzecznictwo

Wyrok Europejskiego Trybunału Praw Człowieka z dnia 22 II 2001 r., 31382/96, LEX nr 45223.

Uchwała SN z dnia 24 VII 2001 r., I KZP 15/01, OSNKW 2001/9-10/74, Prok.i Pr.-wkt. 2001/10/11, OSP 2002/3/41, Biul.SN 2001/7/15, LEX nr 48105.

Uchwała SN z dnia 12 III 1992 r., I KZP 5/92, OSNKW 1992/5-6/36.

Uchwała SN 7 sędziów z dnia 16 IX 1992 r., I KZP 22/92, OSNKW 1992/11-12/77.

Uchwała SN z dnia 25 V 1994 r., WZP 1/94, OSNKW 1994/5-6/27.

Wyrok SN z dnia 27 IV 2007 r., I CSK 32/07, LEX nr 445195.

Wyrok SN z dnia 29 III 1994 r., WO 37/94, OSNKW 1994/7-8/51.

Wyrok SN z dnia 4 XII 2000 r., IV KKN 9/00, LEX nr 50972.

Wyrok SN z dnia 14 V 1979 r., IV kr 92/79, OSNPG 1979/11/156.

Postanowienie SN z dnia 23 II 2005 r., II KK 493/04, OSNwSK 2005/1/426.

Postanowienie SN z dnia 25 V 1994 r., WZ 110/94, OSNKW 1994/9-10/65, LEX nr 20693.

Postanowienie SN z dnia 30 I 1995 r., WZ 22/95, OSNKW 1995/9-10/66, LEX nr 20771.

Postanowienie SN z dnia 18 III 2004 r., II KK 291/03, OSNwSK 2004/1/597, LEX nr 162656.

Postanowienie SN z dnia 20 IV 2001 r., II KO 10/01, LEX nr 553870.

Postanowienie SN z dnia 9 IV 2010 r., V KK 33/10, OSNwSK 2010/1/737.

Postanowienie SN z dnia 27 VI 1995 r., WRN 59/95, OSNKW 1995/9-10/72.

Postanowienie SN z dnia 4 V 1994 r., II KRN 51/94, OSNKW 1994/5-6/40.

Postanowienie SN z dnia 9 IV 2010 r., V KK 33/10, OSNwSK 2010/1/737.

Postanowienie SN z dnia 27 IV 2000 r., IV KKN 275/99, LEX nr 51111.

Postanowienie SN z dnia 13 IV 2000 r., III KKN 48/99, LEX nr 51075.

Postanowienie SN z dnia 13 II 2007 r., WZ 2/07, OSNwSK 2007/1/413.

Postanowienie SN z dnia 28 IV 2003 r., III KO 25/02, LEX nr 78400.

Postanowienie SN z dnia 18 października 2023 r., sygn. akt III K 91/23, LEX nr 3632289.

Postanowienie SN z dnia 15 V 1998 r., WZ 16/98, OSNKW 1998/7-8/40, M. Prawn. 1998/10/7.
Postanowienie SN z dnia 20 XI 2003 r., WZ 48/03, OSNKW 2004/2/18, Biul.SN 2004/2/20.
Postanowienie SN z dnia 20 IX 2012 r., II KK 220/12, Biul.PK 2012/10/9, Prok.i Pr.-wkt. 2013/2/7.
Postanowienie SN z dnia 25 II 2010 r., WZ 8/10, OSNwSK 2010/1/451.
Postanowienie SN z dnia 3 VII 1992 r., II KRN 90/92, OSNKW 1992/9-10/74, LEX nr 20540.
Postanowienie SN z dnia 28 I 1993 r., WZ 214/92, OSNKW 1993/7-8/53.
Postanowienie SN z dnia 30 III 1993 r., WO 32/93, OSNKW 1993/7-8/48.
Postanowienie SN w Warszawie z dnia 27 VII 2001 r., II AKz 526/01, OSA 2002/1/2,
Prok. I Pr.-wkt. 2002/10/31.
Postanowienie SN z dnia 28 VII 1995 r., WZ 143/95, Prok.i Pr.-wkt. 1995/11-12/18.
Postanowienie SN z dnia 29 I 2013 r., WK 10/12, Biul.PK 2013/2/33-35, LEX nr 1277841.
Postanowienie SN z dnia 3 VII 1992 r., II KRN 90/92, OSNKW 1992/9-10/74.
Postanowienie SN z dnia 13 IV 2000 r., III KKN 48/99, LEX nr 51075.
Postanowienie SN z dnia 18 IX 1992 r., II KRN 116/92, OSNKW 1992/11-12/79.
Wyrok SA w Lublinie z dnia 16 XII 2010 r., II AKa 295/10, LEX nr 785262, KZS 2011/5/119.
Wyrok SA w Gdańsku z dnia 16 XI 2000 r., II AKa 299/00, OSAG 2001/1/13.
Wyrok SA w Katowicach z dnia 27 II 2003 r., II AKa 12/03, OSA 2004/2/9, KZS 2003/7-8/103,
Prok. i Pr.-wkt. 2004/2/29.
Wyrok SA w Katowicach z dnia 7 IV 2009 r., II AKa 62/09, LEX nr 512030, KZS 2009/9/103.
Wyrok SA w Katowicach z dnia 20 X 2011 r., II AKa 403/11, LEX nr 1102926, KZS 2012/1/97.
Wyrok SA w Katowicach z dnia 24 I 2002 r., I AKa 475/01, KZS 2002/4/65, Biul.SAKa 2002/1/3.
Wyrok SA w Warszawie z dnia 18 XII 2001 r., II AKa 566/01, OSA 2002/6/50, Prok.i Pr.-wkt.
2002/6/31, KZS 2002/2/78.
Wyrok SA w Katowicach z dnia 13 I 2011 r., II AKa 429/10, LEX nr 785461.
Wyrok SA w Lublinie z dnia 30 IV 1997 r., II AKz 91/97, Apel.-Lub. 1997/3/20.
Wyrok SA w Katowicach z dnia 6 IX 2001 r., II AKa 316/01, Prok. I Pr. - wkt. 2002/7-8/11.
Wyrok SA w Katowicach z dnia 24 I 2002 r., I AKa 475/01, KZS 2002/4/65.
Wyrok SA w Katowicach z dnia 12 II 2004 r., II AKa 6/04, OSA 2005/2/15.
Wyrok SA w Katowicach z dnia 24 IV 2003 r., II AKa 114/03, KZS 2003/11/63.
Wyrok SA w Krakowie z dnia 6 V 1999 r., II AKa 83/99, KZS 1999/5/43.
Postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 30 III 1995 r., II AKz 40/95, Prok.i Pr.-wkt. 1995/10/24.
Postanowienie SA w Krakowie z dnia 25 V 1994 r., II AKz 68/94, KZS 1994/6-8/77,
KZS 1994/6-8/78.
Postanowienie SA w Katowicach z dnia 5 III 1998 r., II AKo 364/97, Biul.SAKa 1998/2/8.
Postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 13 VII 1994 r., II AKz 104/94, OSA 1995/5/27.
Postanowienie SA w Łodzi z dnia 21 V 1998 r., II AKz 50/98, OSAŁ 1998/2-3/39.
Postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 17 VI., II AKz 31/92, OSA 1993/10/61.
Postanowienie SA w Katowicach z dnia 20 II 2008 r., II AKo 37/08, KZS 2008/7-8/114.
Postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 2 VIII 1993 r., II AKz 131/93, OSA 1994/5/34.
Postanowienie SA w Łodzi z dnia 19 III 1997 r., II AKz 444/97, OSAŁ 1997/2/135.

Postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 24 XI 1994 r., II AKz 192/94, OASA1995/1/5.
Postanowienie SA w Krakowie z dnia 13 II 1992 r., II AKz 30/92, KZS 1992/2/24.
Postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 17 VI 1992 r., II AKz 31/92, OSA 1993/10/61.
Postanowienie SA w Krakowie z dnia 17 XII 2009 r., II AKz 516/09, KZS 2010/1/29.
Postanowienie SA w Białymstoku z dnia 17 VIII 1995 r., II AKz 172/95, OSA 1995/7-8/35,
LEX nr 23642.
Postanowienie SA w Krakowie z dnia 30 I 1997 r., II AKz 473/96, KZS 1997/1/51.
Postanowienie SA w Katowicach z dnia 31 III 2010 r., II AKz 155/10, KZS 2010/9/78.
Postanowienie SA w Krakowie z dnia 19 II 2009 r., II AKz 59/09, KZS 2009/2/40.
Postanowienie SA w Łodzi z dnia 18 XI 2009 r., II AKz 681/09, OSAŁ 2010/3/32,
KZS 2011/1/112, LEX nr 794724.
Postanowienie SA w Łodzi z dnia 28 IV 1993 r., II AKz 92/93, KZS 1993/6-8/84,
KZS 1997/2-3/11.
Postanowienie SA w Poznaniu z dnia 9 IV 1992 r., II AKz 85/92, OSA 1992/12/66, LEX
nr 21144.
Postanowienie SA w Krakowie z dnia 19 II 2009 r., II AKz 59/09, KZS 2009/2/0.
Postanowienie SA w Krakowie z dnia 17 XI 1993 r., II AKz 206/93, KZS 1993/11/29.
Postanowienie SA w Łodzi z dnia 20 VI 1995 r., II AKz 156/95, KZS 1995/9-10/61,
KZS 1997/2-3/214.
Postanowienie SA w Katowicach z dnia 11 IV 2012 r., II AKz 182/12, LEX nr 1171242,
KZS 2012/7-8/127, Biul.SAKa 2012/2/22.
Postanowienie SA w Krakowie z dnia 25 III 1992 r., II AKz 44/92, KZS 1992/3-9/137.
Postanowienie SA w Krakowie z dnia 9 XII 1992 r., II AKz 204/92, KZS 1992/12/16.
Postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 17 VI 1992 r., II AKz 31/92, OSA 1993/10/61.
Postanowienie SA w Lublinie z dnia 7 IV 1992 r., II AKz 41/92, Wokanda 1992/12/28.
Postanowienie SA w Lublinie z dnia 27 IV 2009 r., II AKz 181/09, KZS 2009/7-8/107.
Postanowienie SA w Krakowie z dnia 5 V 1993 r., II AKz 30/93, KZS 1993/5/31.
Postanowienie SA w Gdańsku z dnia 29 IV 1992 r., II AKz 138/92, OSA 1993/2/11.
Postanowienie SA w Łodzi z dnia 30 III 1994 r., II AKz 25/94, KZS 1997/2-3/34.
Postanowienie SA w Krakowie z dnia 4 III 1999 r., II AKz 50/99, KSZ 199/3/30.
Postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 2 VIII 1993 r., II AKz 131/93, OSA 1994/5/34.
Postanowienie SA w Rzeszowie z dnia 17 VII 1992 r., II AKz 31/92, OSA 1993/10/61.
Postanowienie SA w Łodzi z dnia 16 VI 1998 r., II AKz 12/98, OSAŁ 1998/2-3/40.
Postanowienie SA w Krakowie z dnia 22 IV 1992 r., II AKz 316/93, KZS 1994/4/41.
Postanowienie SA w Krakowie z dnia 27 X 1993 r., II AKz 151/93, KZS 1993/11/28.
Postanowienie SA w Lublinie z dnia 29 XI 2010 r., II AKz 460/10, KZS 2011/5/118.
Postanowienie SA w Krakowie z dnia 7 IV 1993 r., II AKz 85/93, KZS 1993/4/22.
Postanowienie SA we Wrocławiu z dnia 10 IX 1991 r., II Akz 92/91, OSA 1992/5/35.
Postanowienie SA w Krakowie z dnia 18 XII 1991 r., II AKz 99/91, KZS 1991/12/14.
Postanowienie SA w Katowicach z dnia 20 I 2010 r., II AKz 889/09, KZS 2010/3/90.

Postanowienie SA w Warszawie z dnia 27 VI 2001 r., II AKz 526/01, OSA 2002/1/2, Prok. I Pr.-wkt. 2002/10/31.

Postanowienie SA w Lublinie z dnia 20 II 1992 r., II AKz 25/92, Wokanda 1992/9/31.

Postanowienie SA w Krakowie z dnia 28 IV 1993 r., II AKz 103/93, KZS 1993/5/20.

Postanowienie SA w Katowicach z dnia 20 II 2008 r., II Ako 37/08, LEX nr 410385.

Postanowienie SA w Lublinie z dnia 9 IV 2009 r., II AKz 149/09, KZS 2009/7-8/106.

Postanowienie SA w Lublinie z dnia 25 II 2009 r., II AKz 124/09, KZS 2009/5/81.

Postanowienie SA w Łodzi z dnia 14 V 1992 r., II AKz 75/92, KZS 1992/10/42, KZS 1997/2-3/235.

Postanowienie SA w Gdańsku z dnia 18 IX 1991 r., II AKz 149/91, OSA 1992/2/17, LEX nr 21096.

Postanowienie SA w Krakowie z dnia 7 VIII 1997 r., II AKz 138/97, KZS 1997/9-10/40.

Postanowienie SA w Krakowie z dnia 24 VI 1992 r., II AKz 78/92, KZS 1992/3-9/142.

Postanowienie SA w Katowicach z dnia 9 VI 2010 r., II AKz 328/10, KZS 2010/9/79.

Postanowienie SA w Lublinie z dnia 15 IV 1997 r., II AKz 55/97, Prok.i Pr.-wkt. 1998/5/24, Apel.-Lub. 1997/3/19.

Literatura

Arnold Jörg, Ewa Weigend, *Prawo karne, zmiana systemu politycznego I obrachunek z przeszłością w Polsce i w Niemczech*, [w:] Albin Eser, Andrzej Zoll, *Prawo karne a problem zmiany ustroju politycznego*, Kraków 1998, s. 24–24.

Bagińska Ewa, *Odpowiedzialność odszkodowawcza za wykonywanie władzy publicznej*, Warszawa 2006.

Biłtyj Mstysław, Murzynowski Andrzej, *Wznowienie postępowania karnego w PRL w świetle prawa i praktyki*, Warszawa 1980.

Chojniak Łukasz, *Odszkodowanie za niesłuszne skazanie, tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie oraz za niesłuszne oskarżenie*, Warszawa 2013.

Czarnota Andrzej, Hofmański Piotr, *Prawo, historia i sprawiedliwość. Polska ustawa o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego Państwa Polskiego, a zasady rządów prawa*, [w:] *Aktualne problemy prawa karnego i kryminologii*, red. Emil Pływaczewski, Białystok 1998.

Daszkiewicz Wiesław, *Postępowanie rehabilitacyjne – jego podstawy i usprawnienie przebiegu*, „Państwo i Prawo” 1990, z. 9, s. 28–30.

Daszkiewicz Wiesław, *Problem rehabilitacji i odszkodowań za bezprawne represje karne*, „Państwo i Prawo” 1990, nr 2, s. 5–7.

Daszkiewicz Wiesław, [w:] Wiesław Daszkiewicz, Tadeusz Nowak, Stanisław Stachowiak, *Proces karny. Część szczegółowa*, Poznań 1996, s. 215.

Dobieszewski Adolf, *Kolektywizacja polskiej wsi 1948–1956*, Warszawa 1993.

Gardocki Leszek, *Podstawy rehabilitacji w świetle ustawy z 23 II 1991 r.*, „Przegląd Sądowy”, 1991, nr 4, s. 25.

Hudała Leszek M., *Analiza ustaw rehabilitacyjnych w niektórych państwach postkomunistycznych*, „Studia Iuridica” 1998, t. 35, s. 198–199.

Kodeks postępowania karnego. Komentarz, red. Jerzy Bratoszewski, Warszawa 2004, t. I.

Marszał Kazimierz, Stachowiak Stanisław, Zgryzek Kazimierz, *Proces karny*, Katowice 2003.

Mierzejewski Piotr, *Tzw. ustawa rehabilitacyjna na tle orzecznictwa SN*, „Studia Iuridica” 1996, nr 31, s. 120–122.

Nowa Encyklopedia Powszechna PWN, Warszawa 2004, t. 4.

Słownik języka polskiego PWN, <https://sjp.pwn.pl>.

Sychta Katarzyna, *Charakter prawny postępowania rehabilitacyjnego określonego ustawą z dnia 23 II 1991 r.*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” 2001, nr 4, s. 125–126.

Sychta Katarzyna, *Rehabilitacja osób represjonowanych w latach 1944–1956 za działalność na rzecz niepodległego Państwa Polskiego*, Katowice 2006.

Tuleya Igor, *Ustawa o uznaniu za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu Państwa Polskiego. Komentarz praktyczny*, Poznań 2012.

Wilk Leszek, *Ustawowa rehabilitacja osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległości Polski*, „Problemy Prawa Karnego” 1993, nr 19, s. 63–64.

► STRESZCZENIE

Uznanie za nieważne orzeczeń wydanych wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległego bytu państwa polskiego

Artykuł analizuje ustawę z dnia 23 lutego 1991 roku, która uznaje za nieważne orzeczenia wydane wobec osób represjonowanych za działalność na rzecz niepodległości Polski. Ustawa lutowa została uchwalona w kontekście zmian ustrojowych w Polsce po 1989 roku, które wymagały rozliczeń z przeszłością i naprawienia krzywd wyrządzonych przez aparat represji. W artykule omówiono formę rozliczeń przyjętą w Polsce w odpowiedzi na przekształcenie systemu politycznego z zachowaniem ciągłości państwowości. Nowe władze uznały odpowiedzialność państwa za krzywdy wyrządzone obywatelom przez poprzedni reżim, co ma kluczowe znaczenie dla poczucia sprawiedliwości i naprawienia szkód. Wskazano na konieczność uznania orzeczeń za nieważne *ex tunc*, co oznacza, że orzeczenia te były nieważne od momentu ich wydania.

Artykuł szczegółowo opisuje proces rehabilitacji, który składa się z dwóch etapów: unieważnienia orzeczenia i zasądzenia odszkodowania oraz zadośćuczynienia. W ramach artykułu omówiono pierwszy etap postępowania. Omówiono również definicję

rehabilitacji, która obejmuje przywrócenie utraconych praw, uznanie wartości i zasług osoby represjonowanej oraz usunięcie skutków skazania. Ustawa lutowa przyniosła pozytywne rozwiązania i pozwoliła na uzyskanie satysfakcji przez osoby represjonowane z powodów politycznych. Jednakże proces rehabilitacji wiąże się z licznymi problemami praktycznymi, takimi jak brak dokumentacji i trudności w określeniu wymiaru szkody. Podkreślono jednak, że moralne zadośćuczynienie może mieć większe znaczenie niż kwoty odszkodowań i zadośćuczynień.

► SUMMARY

Recognition as Invalid of Judgments Issued Against Persons Repressed for Activities in Favour of the Independent Existence of the Polish State

The article analyses the law of 23 February 1991, which recognises as invalid the rulings made against persons repressed for their activities in favour of Poland's independence. The February Act was enacted in the context of Poland's post-1989 political changes, which necessitated settlements with the past and redress of the wrongs caused by the repressive apparatus. The article discusses the form of settlement adopted in Poland in response to the transformation of the political system with continuity of statehood. The new authorities recognised the state's responsibility for the wrongs inflicted on citizens by the previous regime, which is crucial for a sense of justice and reparation. The necessity of declaring the rulings invalid *ex tunc* was pointed out, meaning that the rulings were invalid from the moment they were issued.

The article describes in detail the rehabilitation process, which consists of two stages: the annulment of the judgment and the award of damages and compensation. The article discusses the first stage of the process. It also discusses the definition of rehabilitation, which includes the restoration of lost rights, the recognition of the value and merits of the victimised person and the removal of the effects of the conviction. The February Act brought positive solutions, allowing those repressed for political reasons to obtain satisfaction. However, the rehabilitation process has been associated with numerous practical problems, such as lack of documentation and difficulties in determining the extent of damages. However, it was emphasised that moral reparation may be more important than the amounts of compensation and damages.